

Starohrvatska prosvjeta
III. serija - svezak 44-45/2017.-2018.

UDK: 904:726.54](497.581.1Ljubač)“653“
Izvorni znanstveni rad

Danijel DŽINO

Macquarie University
Balaclava Road, North Ryde
AUS – NSW 2109 Sydney
danijel.dzino@mq.edu.au

Starokršćanski bazilikalni kompleks i grobovi u tumulima u Ljupču: Odgonetanje „mračnog“ doba Dalmacije

Early Christian basilical complex and graves in tumuli in Ljubač: Deciphering 'Dark Ages' of Dalmatia

U tekstu su analizirani objavljeni rezultati nedavnih iskopanja starokršćanskoga bazilikalnog kompleksa i ranosrednjovjekovnih grobova u tumulima kod Ljupča pored Nina. Originalna interpretacija pripisuje uništenje kompleksa i ranosrednjovjekovne grobove doseljenim Slavenima. Analizirajući postojeće informacije u širem kontekstu, tekst nudi alternativnu interpretaciju nalaza, kojom se ukazuje na metodološke probleme s kojima se često u hrvatskoj arheologiji susreću pokušaji identifikiranja ranosrednjovjekovnih Slavena u Dalmaciji.

Ključne riječi: *Dalmacija, Slaveni, kasna antika, rani srednji vijek*

In this paper are analysed published results of recent excavations of early Christian complex and early medieval graves in burial mounds in the area of Ljubač near Nin. The original interpretation ascribed the destruction of the early Christian basilical complex and the appearance of early medieval graves to recently migrated Slavic groups. By analysing the existing information in a wider context, this paper offers alternative interpretation of the finds, discussing methodological problems encountered by the Croatian archaeologists attempting to identify early medieval Slavs in Dalmatia.

Key words: *Dalmatia, Slavs, late antiquity, early Middle Ages*

Recent excavations of two neighbouring sites in Ljubač near Nin resulted with number of excellent finds from the period of Dalmatian¹ late antiquity, ‘Dark ages’ and early medieval period. Thanks to timely publication and praiseworthy analysis, which included ¹⁴C dating, the researchers into late antiquity and early middle ages of this area now have, for their disposal, excellent material, which with careful interpretation can represent a window into this controversial and insufficiently understood period of Dalmatian and Croatian past.

In a total of eight excavation seasons between 2002 and 2015, archaeologists from the University of Zadar excavated early Christian complex Podvršje-Glavčine, which developed over the remains of earlier circular-shaped building – most certainly a temple dedicated to the Syrian gods.² Initially, over the remains of

Nedavna iskapanja dvaju susjednih lokaliteta u Ljupču pored Nina rezultirala su obiljem prvorazrednih nalaza iz perioda dalmatinske¹ kasne antike, „mračnog doba“ i ranoga srednjeg vijeka. Zahvaljujući brznoj publikaciji i hvalevrijednim analizama – koje uključuju i ¹⁴C datiranja – istraživači kasne antike i ranoga srednjeg vijeka imaju sada na raspolaganju izvrstan materijal za analizu, koji uz pažljivo iščitavanje može predstavljati prozor kroz koji možemo promatrati kontroverzan i nedovoljno istražen period dalmatinske i hrvatske prošlosti.

U ukupno osam sezona iskapanja, između 2002. i 2015., arheolozi sa zadarskog Sveučilišta otkopali su starokršćanski sakralni kompleks Podvršje – Glavčine koji se razvio na mjestu ranije građevine kružnog oblika – najvjerojatnije hrama posvećenoga sirijskim bogovima². Preko ostataka hrama prvo je izgra-

¹ The term Dalmatia is used in a sense of late antique province, rather than modern meaning of the term. I would like to thank to Caitlin Lawler, who edited English version.

² The most up-to-date publications of this site are: A. UGLEŠIĆ, Podvršje - Glavčine: Results of the most recent archaeological research, *Hortus Artium Medievalium* 23/2, 2016, 653-65 – A. UGLEŠIĆ, Ranokršćanski nalazi iz okolice Ljupča, in: *Župa Ljubač: Zrcalo povijesnih i geografskih mijena u sjeverozapadnom dijelu Ravnih Kotara* (eds. J. Faričić, J. Lenkić) Zadar, 2017, 113-33. Earlier publications, with similar information include: A. UGLEŠIĆ, 154. Glavčine, Podvršje, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 2/2005, 301-04 – A. UGLEŠIĆ, Podvršje – Glavčine, rezultati arheoloških istraživanja, in: *Zbornik o Luji Marunu: zbornik radova sa Znanstvenog skupa o fra Luji Marunu u povodu 150. obljetnice rođenja (1857.-2007.)*, Skradin-Knin, 7.-8. prosinca 2007 (eds. Ž. Tomičić, A. Uglešić), Zagreb, Šibenik, 2009, 139-47 – A. UGLEŠIĆ, J. BARAKA, Podvršje – Glavčine, un novo caso di chiese doppie in *Dalmatia*, in: *Acta XV Congressus internationalis archaeologiae Christianae, Episcopus, civitas, territorium*, Toleti (8-12. 9. 2008) Vol. 2, Vatican City, 2013, 1207-15. etc. The finds of pottery were discussed in K. GUSAR, Nalazi slavenske keramike s lokaliteta Podvršje – Glavčine, *Archaeologia Adriatica*, 3, 2011, 305-21 – K. GUSAR, Srednjovjekovni nalazi i nalazišta na području Ljupča, in: *Župa Ljubač: Zrcalo povijesnih i geografskih mijena u sjeverozapadnom dijelu Ravnih Kotara* (eds. J. Faričić, J. Lenkić), Zadar, 2017, 136-37. See also T. FABIJANIĆ, ¹⁴C date from early Christian *basilica gemina* in Podvršje (Croatia) in the context of Slavic settlement on the eastern Adriatic coast, in: *The Early Slavic Settlement of Central Europe in the light of new dating evidence*, (eds. M. Dulnicz, S. Mozdzioch) Wrocław, 2013, 251-60.

¹ Termin „Dalmacija“ se koristi u smislu kasnoantičke provincije, radije negoli današnje Dalmacije. Englesku verziju teksta je lektorirala Caitlin Lawler, kojoj ovom prigodom zahvaljujem.

² Najpotpunije publikacije o starokršćanskom kompleksu u Podvršju su: A. UGLEŠIĆ, Podvršje - Glavčine: Results of the most recent archaeological research, *Hortus artium medievalium* 23/2, Zagreb - Motovun, 2016, str. 653-65. – A. UGLEŠIĆ, Ranokršćanski nalazi iz okolice Ljupča, u: *Župa Ljubač: Zrcalo povijesnih i geografskih mijena u sjeverozapadnom dijelu Ravnih Kotara*, (ur. J. Faričić, J. Lenkić), Zadar, 2017, str. 113-33. Ranije publikacije sa sličnim informacijama uključuju: A. UGLEŠIĆ, 154. Glavčine, Podvršje, *Hrvatski arheološki godišnjak* 2, Zagreb, 2005, str. 301-304. – A. UGLEŠIĆ, Podvršje - Glavčine, rezultati arheoloških istraživanja, u: *Zbornik o Luji Marunu: zbornik radova sa Znanstvenog skupa o fra Luji Marunu u povodu 150. obljetnice rođenja (1857.-2007.)*, Skradin - Knin, 7. - 8. prosinca 2007., (ur. Ž. Tomičić, A. Uglešić), Šibenik - Zadar - Zagreb, 2009, str. 139-147. – A. UGLEŠIĆ - J. BARAKA, Podvršje - Glavčine, un novo caso di chiese doppie in *Dalmatia*, u: *Acta XV Congressus internationalis archaeologiae Christianae, Episcopus, civitas, territorium*, Toleti (8. - 12. 9. 2008), Vol. 2, Città del Vaticano, 2013, str. 1207-1215, itd. Keramika je obrađena u K. GUSAR, Nalazi slavenske keramike s lokaliteta Podvršje - Glavčine, *Archaeologia Adriatica* 3, Zadar, 2011, str. 305-321. – K. GUSAR, Srednjovjekovni nalazi i nalazišta na području Ljupča, u: *Župa Ljubač: Zrcalo povijesnih i geografskih mijena u sjeverozapadnom dijelu Ravnih Kotara*, (ur. J. Faričić, J. Lenkić), Zadar, 2017, str. 136-137. Vidi isto: T. FABIJANIĆ, ¹⁴C date from early Christian *basilica gemina* in Podvršje (Croatia) in the context of Slavic settlement on the eastern

đena manja struktura za koju istraživači smatraju da je bila starokršćanski oratorij, izgrađen oko 400. – 450. Preko ove strukture sagrađena je „južna“ bazilika s pratećim pastoforijama i krstionicom na (jugo)zapadnoj strani. Uz isti, (jugo)zapadni zid crkve sagrađena je i memorija u kojoj je izvorno stajao jedan ili dva sarkofaga. Memorija je najvjerojatnije pripadala pripadniku lokalne elite koji je dao izgraditi baziliku – vjerojatno na vlastitom posjedu³. U ovu se fazu također ubrajaju i grobovi 5 i 20 uz južnu baziliku, grob 19, koji se nalazi nešto dalje prema zapadu, i izolirani grob 21 koji na dijagramu izgleda kao da je presječen gradnjom pastoforija, ali se o tome ne diskutira u objavljenim tekstovima⁴. Ova faza gradnje datirana je stilski i preko keramike u drugu polovinu 5. stoljeća. U sljedećoj fazi gradi se druga („sjeverna“) bazilika uz nadogradnju postojeće krstionice, pa u ovoj fazi možemo govoriti o kompleksu dvojnih bazilika (*basilicae geminae*). Gradnja sjeverne bazilike datirana je okvirno u Justinijanovo vrijeme, ca. 530. – 560.

Kompleks je služio u kasnoantičko doba kao mjesto za 28 ukopa: 9 unutar bazilika i 19 izvan njih, uključujući i memoriju u kojoj se nalazio sarkofag/sarkofazi. Datiranje je napravljeno na osnovi arhitekture grobova i ¹⁴C analize triju grobova unutar bazilika, koja ukazuje na vrijeme ukopa oko 550. Malobrojni grobni prilozi (dvije fibule i naušnice) datirani su u period između 550. i 600. Obje bazilike su propale u požaru koji je ¹⁴C analizom datiran u period 530. – 660. – vjerojatno iza 600. godine⁵. Na-

the temple was built smaller structure that researchers see as an early Christian oratorium, and tentatively date this to 400-450. Over this structure was built ‘southern’ basilica with additions of the pastophorium (*diaconicon*) and baptistry on its (south)western side. Next to the same (south)western wall of the basilica a *memoria* was built where originally stood one or two sarcophagi. It is likely that the *memoria* belonged to the member of the local elite who financed building of the basilica – probably on their own property.³ In this phase are also dated the graves 5 and 20, positioned next to the entrance in southern basilica, grave 19 located further to the west, and isolated grave 21, which on the diagram seems to be cut with the wall of the *pastophorium*, but it is not discussed in published papers.⁴ This building phase is dated on stylistic grounds and through typological pottery finds in second half of the 5th century. In the next phase, another (‘northern’) basilica was built in conjunction with the widening of the baptistry, which resulted with double-basilical complex (*basilicae geminae*). The building of the northern basilica is dated roughly in the Justinian’s era, ca. 530-560.

The complex was used in the late antiquity for 28 burials: 9 inside the churches and 19 around them, including the *memoria* where originally stood sarcophagus/sarcophagi. The dating of the graves was made on basis of grave architecture and ¹⁴C analysis of three graves inside the churches, which indicated that these burials occurred around 550. Rare finds in the graves (two fibulae and earrings) are dated in the period between 550 and 600. Both basilicas were destroyed by fire, which is dated through ¹⁴C analysis in 530-660 – more likely after 600.⁵ After the destruction, the front part of the

Adriatic coast, u: *The Early Slavic Settlement of Central Europe in the light of new dating evidence*, (ur. M. Dulnicz, S. Mozdzioch), Wrocław, 2013, str. 251-260.

³ Jedan sarkofag je uništen u Drugom svjetskom ratu, za drugi se smatra da je isti sarkofag koji je pronađen u kasnijoj (sjevernoj) bazilici kao grob 18. A. UGLEŠIĆ, Podvršje - Glavčine: Results of the most recent archaeological research, str. 658. – A. UGLEŠIĆ, Ranokršćanski nalazi iz okolice Ljupča, str. 118, bilj. 13.

⁴ A. UGLEŠIĆ, Podvršje - Glavčine: Results of the most recent archaeological research, str. 656, sl. 3. – A. UGLEŠIĆ, Ranokršćanski nalazi iz okolice Ljupča, str. 114, sl. 2.

⁵ Površinski nalaz carske bule Mauricija Tiberija (582. - 602.) s obližnje gradine Ljubljana, svakako, govori u prilog ideji da se požar datira iza 600. A. UGLEŠIĆ, Ranokršćanski nalazi iz okolice Ljupča, str. 125, 132, sl. 48a, 48b. Ovaj lokalitet, prapovijesna gradina, istočnorimska utvrda i srednjovjekovni *Castrum Liube*

³ One sarcophagus was destroyed in Second World War, and the other one is thought to be the sarcophagus discovered in later (northern) church as grave 18 – A. UGLEŠIĆ, Podvršje - Glavčine: Results of the most recent archaeological research, 658 – A. UGLEŠIĆ, Ranokršćanski nalazi iz okolice Ljupča, 118 n. 13.

⁴ A. UGLEŠIĆ, Podvršje - Glavčine: Results of the most recent archaeological research, 656 fig. 3 – A. UGLEŠIĆ, Ranokršćanski nalazi iz okolice Ljupča, 114, pic. 2.

⁵ The surface find of imperial bull of the eastern Roman emperor Maurice (582-602) from neighbouring hillfort Ljubljana supports the dating of the fire after 600,

northern church was cleaned and used as some kind of storage, which could be seen through larger quantity of late antique and early medieval (so-called 'Slavic') pottery, and smaller works on closing of the doors connecting two churches with a drywall.⁶ The latest find in chronological terms is typologically different burial (grave 27) in the northern church, which is dated through ¹⁴C analysis in the period 770-887.

In 2007 and 2008 the archaeologists from the University of Zadar excavated three connected burial mounds (tumuli, barrows): Jokina glavica, Duševića glavica and Matakova glavica. These three, visually connected burial mounds make a triangle pattern with dimensions of 300 x 400 x 280m. The closest mound (Matakova glavica) is positioned 630 metres from early Christian complex in Podvršje, and the furthest (Duševića glavica) – 1 km. The excavations established that those burial mounds originated in prehistoric period, but they were all reused in early medieval times, and Matakova glavica in late antiquity as well. The graves from early medieval period mostly belong to so-called 'pagan' phase of 'old-Croat' culture in Dalmatia – traditionally ascribed to the period ca. 700-ca. 850, characterised with several attested cremations and grave goods (mostly pottery vessels) in inhumation burials. Radiocarbon analysis confirmed this dating, by dating rema-

kon uništenja, ulazni dio sjeverne bazilike se raščišćava i služi najvjerojatnije kao skladište, što se vidi po većoj količini pronađene kasnoantičke i ranosrednjovjekovne (tzv. slavenske) keramike te manjim radovima na zapuni vrata između dviju bazilika⁶. Kronološki najkasniji nalaz je tipološki različit ukop (grob 27) u sjevernoj bazilici, koji je ¹⁴C analizom datiran u period 770. – 887.

Arheolozi Sveučilišta u Zadru su, 2007. i 2008. godine, istražili tri tumula: Jokina glavica, Duševića glavica i Matakova glavica. Ova tri vizualno povezana tumula čine trokut veličine 300 x 400 x 280 m. Najbliži tumul (Matakova glavica) udaljen je 630 m od ranije navedenog starokršćanskoga kompleksa, a najdalji (Duševića glavica) 1 km. Iskapanjima se ustanovilo da tumuli originalno potječu iz pretpovijesnoga perioda, ali da su se svi koristili u ranosrednjovjekovnom periodu, a Matakova glavica i u kasnoantičko doba. Grobovi ranosrednjovjekovnoga perioda uglavnom pripadaju tzv. „poganskoj“ fazi „starohrvatske“ kulture – čime se tradicionalno označava period ca. 700. – ca. 850. u Dalmaciji, a karakterizira ga nekoliko potvrđenih kremacija i grobni prilozi (posebice keramičke posude) u skeletnim ukopima. Radiokarbonske analize potvrdile su ovu pretpostavku datirajući ostatke iz groba 9 s Duševića glavice u 640. – 770., a ostatke groba 13 s Jokine glavice u 770. – 900.⁷

A. UGLEŠIĆ, Ranokršćanski nalazi iz okolice Ljupča, 125, 132 pics. 48a, 48b. This site, prehistoric hillfort, East Roman fortification and medieval *Castrum Liube* is not researched, which unfortunately deprives us from very important information connected with the end of antiquity in this area, I. PETRICIOLI, *Castrum Liube* (Neistraženi arheološki lokalitet), *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 1983, 117-22. Hypothetically, this site could have continued to be used as a fort in the Byzantine communication networks through 7th and 8th century, until the Carolingian-Byzantine conflicts in the beginning of 9th century – see the references in n. 58 below.

⁶ K. GUSAR, Nalazi slavenske keramike s lokaliteta Podvršje – Glavčine, 305-21 – K. GUSAR, Srednjovjekovni nalazi i nalazišta na području Ljupča, 136-37. The purpose of the ruins of the churches immediately after the fire was not determined in earlier literature, but it was certainly not used for habitation – T. FABIJANIĆ, ¹⁴C date from early Christian *basilica gemina* in Podvršje (Croatia) in the context of Slavic settlement on the eastern Adriatic coast, 256.

nije istražen, što nas, nažalost, lišava značajnih informacija povezanih s krajem kasne antike na ovom području. I. PETRICIOLI, *Castrum Liube* (Neistraženi arheološki lokalitet), *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 13, Split, 1983, str. 117-22. Hipotetski, ovaj lokalitet je mogao nastaviti svoju funkciju utvrde u bizantskim komunikacijskim mrežama kroz 7. i 8. stoljeće, sve do karolinško-bizantskoga sukoba početkom 9. stoljeća, o čemu vidi literaturu u bilj. 58.

⁶ K. GUSAR, Nalazi slavenske keramike s lokaliteta Podvršje - Glavčine, str. 305-321. – K. GUSAR, Srednjovjekovni nalazi i nalazišta na području Ljupča, str. 136-137. Funkciju ruševina crkve odmah nakon požara postojeća literature nije mogla odrediti, ali se zasigurno nije radilo o mjestu stanovanja. T. FABIJANIĆ, ¹⁴C date from early Christian *basilica gemina* in Podvršje (Croatia) in the context of Slavic settlement on the eastern Adriatic coast, str. 256.

⁷ K. GUSAR, Jokina Glavica - ranosrednjovjekovni grobovi, u: *Tumuli iz Krneze i Podvršja*, (ur. B. Marjanović), Zadar, 2012, str. 49-83. – K. GUSAR - D. VUJEVIĆ, Duševića glavica, u: *Tumuli iz Krneze i*

S obzirom na blizinu obaju lokaliteta, čini se metodološki opravdanim analizirati ih skupa kao dio jedinstvenoga lokaliteta povezanog antičkim i kasnoantičkim naseljem, čiji se tragovi pronalaze, ali nisu sustavno iskapani⁸. Namjera ovoga rada je preispitati do sada objavljene radove te ponuditi alternativnu interpretaciju nalaza. Ovim se, naravno, ni u čemu ne osporavaju ili opovrgavaju postojeće interpretacije, već se nastoji ponuditi budućim istraživačima izbor interpretacije materijalnih dokaza kroz različiti teorijski pristup, čime se mogu samo obogatiti buduća istraživanja ovoga perioda.

Originalna interpretacija požar – koji je uništio starokršćanski kompleks u Podvršju – pripisuje slavenskim osvajačima koji su namjerno zapalili crkve jer su se nalazile uz prometnicu koja je vodila prema Ninu te su bile najdominantniji i najmonumentalniji objekti na ovom prostoru. Pojava ranosrednjovjekovne keramike objašnjava se privremenim nastanjivanjem nove kulturne skupine Slavena/Hrvata u ruše-

ins from the grave 9 from Duševića glavica to 640-770, and remains from the grave 13 from Jokina glavica to 770-900.⁷

The vicinity of these localities is a methodologically sound reason to combined the analysis of the early Christian complex and secondary burials in burial mounds as a part of single site related to an ancient and late antique settlement, the remains of which are visible but not systematically excavated.⁸ The purpose of this paper is to re-examine the existing publications and offer alternate interpretation of the finds. The intention is not to dispute or refute the existing interpretations, but rather to offer choice in interpretation of material finds through different theoretical approach, which can only enrich future research of this period.

The original interpretation ascribes the fire that destroyed early Christian complex in Pod-

Podvršja, (ur. B. Marijanović), Zadar, 2012, str. 103-135. – K. GUSAR - D. VUJEVIĆ, Matakova glavica, u: *Tumuli iz Krneze i Podvršja*, (ur. B. Marijanović), Zadar, 2012, str. 151-173. Iste informacije mogu se naći u: K. GUSAR, Ranosrednjovjekovna keramika iz Krneze, u: *SREDNJI VEK: Arheološke raziskave med Jadranskim morjem in Panonsko nižino / MITTELALTER: Archaeologische Forschungen zwischen der Adria und der Pannonischen Tiefebene*, (ur. M. Guštin), Koper - Ljubljana, 2008, str. 197-202. – K. GUSAR - D. VUJEVIĆ, Istraživanja tumula Matakova glavica u Podvršju, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 42, Zagreb, 2009, str. 339-356. – K. GUSAR, Ranosrednjovjekovni grobovi iz humka Jokina glavica u selu Krneza, u: *Zbornik o Luji Marunu. Zbornik radova sa Znanstvenog skupa o fra Luji Marunu u povodu 150. obljetnice rođenja (1857. - 2007.)*, (ur. Ž. Tomičić, A. Uglešić), Šibenik - Zadar - Zagreb, 2009, str. 169-181. – K. GUSAR, Srednjovjekovni nalazi i nalazišta na području Ljupča, str. 137-142. – K. GUSAR, A Contribution to Research on the Early Slavs in Croatia - New data from Krneza, u: *The Early Slavic Settlement of Central Europe in the light of new dating evidence*, (ur. M. Dulnicz, S. Mozdioch), Wrocław, 2013, str. 223-235.

⁸ A. UGLEŠIĆ, Podvršje - Glavčine: Results of the most recent archaeological research, str. 663-664. – A. UGLEŠIĆ, Ranokršćanski nalazi iz okolice Ljupča, str. 123. – A. UGLEŠIĆ - J. BARAKA, Podvršje - Glavčine, un novo caso di chiese doppie in Dalmatia, str. 1208. – A. UGLEŠIĆ, Ljubač, u: *Stotinu hrvatskih arheoloških nalazišta*, (ur. A. Durman), Zagreb, 2006, str. 158-159.

⁷ K. GUSAR, Jokina Glavica – early medieval graves, in: *Tumuli from Krneza and Podvršje near Zadar*, (ed. B. Marijanović), Zadar, 2012, 49-83 – K. GUSAR, D. VUJEVIĆ, Duševića glavica, in: *Tumuli iz Krneze i Podvršja*, in: *Tumuli from Krneza and Podvršje near Zadar*, (ed. B. Marijanović), Zadar, 2012, 103-35 – K. GUSAR, D. VUJEVIĆ, Matakova glavica, in: *Tumuli from Krneza and Podvršje near Zadar*, (ed. B. Marijanović), Zadar, 2012., 151-73. Essentially the same information is available in: K. GUSAR, Ranosrednjovjekovna keramika iz Krneze, in: *SREDNJI VEK: Arheološke raziskave med Jadranskim morjem in Panonsko nižino / MITTELALTER: Archaeologische Forschungen zwischen der Adria und der Pannonischen Tiefebene* (ed. M. Guštin), Koper, Ljubljana, 2008, 197-202 – K. GUSAR, D. VUJEVIĆ, Istraživanja tumula Matakova glavica u Podvršju, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 42, Zagreb 2009, 339-56 – K. GUSAR, Ranosrednjovjekovni grobovi iz humka Jokina glavica u selu Krneza, in: *Zbornik o Luji Marunu. Zbornik radova sa Znanstvenog skupa o fra Luji Marunu u povodu 150. obljetnice rođenja (1857.-2007.)* (ur. Ž. Tomičić, A. Uglešić), Šibenik, Zadar, Zagreb, 2009, 169-81 – K. GUSAR, Srednjovjekovni nalazi i nalazišta na području Ljupča, 137-42 – K. GUSAR, A Contribution to Research on the Early Slavs in Croatia - New data from Krneza, in: *The Early Slavic Settlement of Central Europe in the light of new dating evidence*, (ur. M. Dulnicz, S. Mozdioch) Wrocław, 2013, 223-35.

⁸ A. UGLEŠIĆ, Podvršje - Glavčine: Results of the most recent archaeological research, 663-664 – A. UGLEŠIĆ, Ranokršćanski nalazi iz okolice Ljupča, 123 – A. UGLEŠIĆ, J. BARAKA, Podvršje – Glavčine, un novo caso di chiese doppie in Dalmatia, 1208 – A. UGLEŠIĆ, Ljubač, in: *Stotinu hrvatskih arheoloških nalazišta*, (ur. A. Durman), Zagreb, 2006, 158-59.

vršje to the Slavic immigrants who intentionally burned the churches, because they were placed next to the main communication line leading to township of Nin (ancient Aenona) and were the most dominant and the most monumental objects in this area. The appearance of early medieval pottery is currently explained as temporary settlement of the new cultural group of Slavs/Croats in the remains of the churches. Early medieval burials in the Krneza prehistoric burial mounds are ascribed to the same immigrant population.⁹ Such an interpretation agrees with wider historical narrative, which implies catastrophic demise of late antiquity in Dalmatia caused by the Slav migrants from the north, amongst whom might have been a group called the Croats. The manifestation of cultural change is seen in occasional appearance of cremations, frequent inhumation graves with grave assemblages, and appearance of early medieval coarse pottery made by hands or on slow-rotating pottery wheel. Similarities of some burial customs and material culture of the 'pagan' phase of 'old-Croat' culture with the communities from central Europe is interpreted as reflection of 'primeval' Slavic identity, which was fast adopted by local communities. Possibilities surrounding the theory that that new groups migrated around 800 in Dalmatia are not excluded, but are not considered too important because the beginning of cultural change is firmly established in 7th century. Using older Croatian scholarship as a foundation stone – especially the works by Ljubo Karaman – this narrative was defined by Janko Belošević, and on his theoretical templates in the most recent generation of which the best and most influential research was produced by Maja Petrincec, Tomislav Fabijanić and Luka Bekić.¹⁰

⁹ A. UGLEŠIĆ, Podvršje - Glavčine: Results of the most recent archaeological research 664-65 – A. UGLEŠIĆ, Ranokršćanski nalazi iz okolice Ljupča, 123, 125; cf. the works cited in n. 7.

¹⁰ J. BELOŠEVIĆ, Razvoj i osnovne značajke starohrvatskih grobalja horizonta 7.-9. stoljeća na povijesnim prostorima Hrvata, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 39 (26), 2000, 71-97 – M. PETRINEC, *Gräberfelder aus dem 8. bis 11. Jahrhundert im Gebiet des frühmittelalterlichen kroatischen Staates*, Split, 2009 – M. PETRINEC, Frühmittelalterliche Gräber aus Orlic Angesichts Bisheriger Erkenntnisse über den Horizont mit Heidnischen Bestattungsmerkmalen,

vinama crkava, a ranosrednjovjekovni ukopi u tumulima pripisuju se toj istoj doseljeničkoj populaciji⁹. Ovakva interpretacija sukladna je širem povijesnom narativu o katastrofičnoj propasti kasne antike u Dalmaciji, koju uzrokuje dolazak slavenskih migranata sa sjevera, među kojima su se možda nalazili i Hrvati. Kulturna promjena vidi se u mjestimičnoj pojavi kremacija, čestim skeletnim grobovima s prilozima i u nalazima ranosrednjovjekovne grube keramike rađene ručno ili na sporotirajućem kolu. Sličnost ukopnih običaja i materijalne kulture „poganske“ faze „starohrvatske“ kulture sa zajednicama središnje Europe tumači se kao odraz „iskonskoga“ slavenskog identiteta koji su lokalne zajednice brzo usvojile. Mogućnost migracije novih skupina oko 800. nije isključena, ali joj se ne pridaje preveliki značaj jer se početak kulturnih i etničkih promjena smješta u 7. stoljeće. Na osnovi radova prijašnjih generacija – osobito Ljube Karamana – ovaj narativ je ponajbolje uobličio Janko Belošević, a na njegovim teorijskim matricama u novijoj generaciji istraživača vrijedi spomenuti kao najvrjednije, između ostalih, radove Maje Petrincec, Tomislava Fabijanića i Luke Bekića¹⁰.

Kao alternativa ovom viđenju u hrvatskoj historiografiji i arheologiji pojavljuje se skupina autora okupljena oko projekta izložbe *Hrvati i Karolinzi*, a posebice iz arheološke perspektive

⁹ A. UGLEŠIĆ, Podvršje - Glavčine: Results of the most recent archaeological research, str. 664-665. – A. UGLEŠIĆ, Ranokršćanski nalazi iz okolice Ljupča, str. 123, 125, usp. radove citirane u bilj. 7.

¹⁰ J. BELOŠEVIĆ, Razvoj i osnovne značajke starohrvatskih grobalja horizonta 7. - 9. stoljeća na povijesnim prostorima Hrvata, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 39 (26), Zadar, 2000, str. 71-97. – M. PETRINEC, *Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države*. Split, 2009. – M. PETRINEC, Frühmittelalterliche Gräber aus Orlic Angesichts Bisheriger Erkenntnisse über den Horizont mit Heidnischen Bestattungsmerkmalen, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 42, Split, 2015, str. 81-131. – T. FABIJANIĆ, *Problem doseljenja Slavena/Hrvata na istočni Jadran i šire zaleđe u svjetlu arheoloških nalaza*. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, 2008. – T. FABIJANIĆ, ¹⁴C date from early Christian basilica gemina in Podvršje (Croatia) in the context of Slavic settlement on the eastern Adriatic coast, str. 257-260. – L. BEKIĆ, *Rani srednji vijek između Panonije i Jadrana: Rasnoslavenski keramički i ostali arheološki nalazi od 6. do 8. stoljeća*. Pula, 2016. itd.

treba istaknuti seriju radova Željka Rapanića i Ante Miloševića. Ovaj alternativni povijesni narativ minimizira značaj migracijskih pokreta 7. stoljeća stavljajući naglasak na kulturni kontinuitet kasne antike. U ovoj interpretaciji, ključni period je kraj 8. i početak 9. stoljeća, kada se u materijalnom zapisu mogu detektirati populacijski pokreti uzrokovani karolinško-bizantskim sukobom okončanim Aachenskim mirom 812. Doseljavanje manjih slavenofonih ratničkih skupina s područja južnog Baltika u ovoj interpretativnoj paradigmi predstavljalo je okosnicu kulturnih promjena vodeći uspostavljanju novih političkih institucija na periferiji Karolinškoga Carstva¹¹. Pitanje 7. i 8. stoljeća u Dalmaciji je, naravno, mnogo kompleksnije, te je proizvelo značajnu znanstvenu literaturu koju nemam mjesta spominjati u ovom radu, ali ova dva mišljenja su najreprezentativniji predstavnici interpretativne dileme u historiografiji i arheologiji ovoga perioda, koju je Denis Alimov ponajbolje definirao kao „migracija ili transformacija“¹². Drugim riječima, ključno pitanje ostaje: jesu li kraj kasne antike u Dalmaciji prouzrokovale migracije ili se radi o posljedicama dugotrajnih procesa društvene transformacije?

As an alternative of said perspective in Croatian historiography and archaeology is the appearance of a group of authors centred in the exhibition ‘Croats and Carolingians’, hosted in Split by the Museum of Croatian Archaeological Monuments in 1999 and 2000. From an archaeological perspective, the most valuable works were produced by Željko Rapanić and Ante Milošević. This alternative historical narrative minimises the importance of the migrations in 7th century, placing emphasis on cultural continuity within late antiquity. In this paradigm, events of noteworthy stature occur in late 8th and beginning of 9th century, in which the material record appears to demonstrate population movements caused by the Carolingian-Byzantine conflict that ended with the establishment of the Treaty of Aachen in 812. Further to this, the migration of smaller slavophone groups in Dalmatia from southern Baltic shores represented the foundation of cultural change leading towards an establishment of new political institution on the periphery of the Carolingian empire.¹¹ The question of 7th and 8th century in Dalmatia is certainly much more complex and generated scholarly debate that I have no space to discuss this here. However, these two opinions are the most significant

¹¹ *Hrvati i Karolinzi*. Vol. 2, Katalog izložbe. (Ur. A. Milošević), Split, 2000. Slično mišljenje zastupa i Vladimir Sokol, sa značajnim razlikama u interpretaciji 7. i 8. stoljeća. V. SOKOL, *Medieval Jewelry and Burial Assemblages in Croatia: A Study of Graves and Grave Goods, ca. 800 to ca. 1450*. Leiden - Boston, 2016. Geneza i razvoj ideje te opširna literatura koju nema potrebe ovdje navoditi, može se naći u zborniku *Migration, Integration and Connectivity on the Southeastern Frontier of the Carolingian Empire*, (ur. D. Džino, A. Milošević, T. Vedriš), Leiden i Boston, koji je u tisku (predgovor, poglavlja Džina, Miloševića, Bilogrivića, Budaka i Ančića).

¹² D. E. ALIMOV, *Migracija ili transformacija? Proiskozhdenie khorvatov v diskurske postmoderna*, *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* 1, Petrograd, 2012, str. 203-226. Povjesničari se priklanjaju i jednom, i drugom mišljenju, što se može lijepo vidjeti u nedavnoj sintezi hrvatske ranosrednjovjekovne povijesti: *Nova zraka u europskom svjetlu. Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550. – oko 1150.)*. (Ur. Z. Nikolić Jakus), Zagreb, 2015. – Vidi posebice metodološke razlike u priložima Birina (A. BIRIN, *Pregled političke povijesti Hrvata u ranome srednjem vijeku*, str. 37-42.) i Budaka (N. BUDAK, *Razvitak hrvatskog etničkog identiteta*, str. 84-86.).

Starohrvatska prosvjeta, ser. III, 42, 2015, 81-131 – T. FABIJANIĆ, *Problem doseljenja Slavena/Hrvata na istočni Jadran i šire zaleđe u svjetlu arheoloških nalaza*, unpublished PhD thesis, University of Zadar, 2008 – T. FABIJANIĆ, ¹⁴C date from early Christian *basilica gemina* in Podvršje (Croatia) in the context of Slavic settlement on the eastern Adriatic coast, 257-60 – L. BEKIĆ, *The early medieval (sic!) between Pannonia and the Adriatic. Early Slavic ceramic and other archaeological finds from the sixth to eighth century*, Pula, 2016, etc.

¹¹ A. MILOŠEVIĆ (ed.), *Hrvati i Karolinzi* (2 Vol.), Exhibition catalogue, Split, 2000. Similar opinion, with major differences in interpretation of 7th and 8th century is represented by Vladimir Sokol - V. SOKOL, *Medieval Jewelry and Burial Assemblages in Croatia: A Study of Graves and Grave Goods, ca. 800 to ca. 1450*, Leiden, Boston, 2016. The genesis and development of this idea and comprehensive literature which does not need to be listed here can be found in the collection *Migration, Integration and Connectivity on the Southeastern Frontier of the Carolingian Empire*, (eds. D. Džino, A. Milošević, T. Vedriš) Leiden, Boston, which is in print (the introduction and the chapters of Džino, Milošević, Bilogrivić, Budak, Ančić, and Vedriš).

representatives of interpretative dilemma in historiography and archaeology of this period to which Denis Alimov best defines as “migration or transformation”.¹² In other words, the key question remains: was the end of antiquity in Dalmatia caused by migrations, or it has been caused by consequences of long lasting processes of social transformation?

Analysis of the finds

Chronological sequence of early Christian complex in Podvršje is relatively clear: pagan temple – early Christian *oratorium*(?) – two building phases of the basilical complex. Christianisation of earlier pagan buildings and sacred places was common characteristic of late antique urbanism, and it is important to mention that earlier temples and later still, early Christian buildings were positioned south of a public space, which researchers defined as a square.¹³ Unfortunately, the graves in and around the churches were not discussed in more detail, so it is necessary to rely on the existing publications. As said before, these graves belong to two chronological phases. Majority, if not all the graves from the second phase dated between the building of the northern church and destruction of the complex (ca. 530-660) we can see as privileged burials. This especially relates to those inside the churches (the graves 22-28, 30), and the graves 6, 8 and 14 positioned sideways on façade of the churches similarly to the privileged grave 5 from the first phase of burials. It is likely that those were burials of the descendents of the villa owner buried in the *memoria* and ecclesiastic dignita-

Analiza nalaza

Graditeljska i kronološka sekvenca starokršćanskoga kompleksa u Podvršju je prilično jasna: poganski hram – oratorij (?) – dvije faze izgradnje bazilikalnog kompleksa. Kristijaniziranje ranijih poganskih građevina i svetih mjesta je uobičajena strategija kasnoantičkog urbanizma, a bitno je istaknuti da su se raniji hram, kao i kasniji starokršćanski kompleks nalazili južno od javne površine koju istraživači interpretiraju kao trg¹³. Nažalost, grobovi unutar i izvan crkava nisu zasebno objavljeni, pa se informacije mogu, za sada, dobiti samo iz dostupne literature i, kako je ranije rečeno, potječu iz dviju kronoloških faza. Većinu, ako ne i sve grobove iz druge faze ukopa – datirane između gradnje sjeverne bazilike i propasti kompleksa (ca. 530. – 660.) – možemo smatrati privilegiranim ukopima, osobito one unutar crkava (Gr. 22 – 28, 30) te grobove 6, 8 i 14 koji su postavljeni bočno uz samo pročelje crkava, slično privilegiranim grobu 5 iz prve faze ukopa. Najvjerojatnije se radilo o ukopima potomaka vlasnika vile, koji je sahranjen u memoriji, i crkvenim dostojanstvenicima – dakle pripadnicima lokalne kasnoantičke sekularne i crkvene elite koja je svoju društvenu dominaciju temeljila u nasljednim posjedima i asocijaciji uz ideološko kršćanstvo kasne antike. Većina ostalih grobova također je okrenuta bočno prema pročelju crkve slijedeći orijentaciju SI-JZ. Izuzetak predstavlja skupina grobova ispred sjeverne bazilike (9 – 12), grob 3 pod tegulama ispred ulaza u južnu baziliku i grob 7 koji je, kako se čini na dijagramu, dijelom ušao u grob 8 pod pravim kutom, pa bi prema tome trebao biti barem jednu generaciju mlađi. Ovi grobovi su orijentirani sukladno orijentaciji crkava – SZ-JI¹⁴. Razloga za različitu orijentaciju, kako se čini, nema iako nije isključeno da se u slučaju grobova 9 – 12 (možda i groba 7) radi o krvno povezanim osobama (jednoj od obitelji potomaka osobe sahranjene u memoriji?), a grob 7, čini se, spada među najkasnije ukope druge

¹² D. E. ALIMOV, Migracija ili transformacija? Proiskozhdenie khorvatov v diskurske postmoderna, *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, 2012/1, 203-26. The historians follow both paradigms, which can be seen well in a recent synthesis of Croatian early medieval history Z. Nikolić Jakus (ed.), *Nova zraka u europskom svjetlu. Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550. – oko 1150.)*, Zagreb, 2015 – see especially methodological differences between the contributions of Birin (A. BIRIN, Pregled političke povijesti Hrvata u ranome srenjem vijeku, 37-42) and Budak (N. BUDAK, Razvitak hrvatskog etničkog identiteta, 84-86).

¹³ A. UGLEŠIĆ, Podvršje - Glavčine: Results of the most recent archaeological research, 656 – A. UGLEŠIĆ, Ranokršćanski nalazi iz okolice Ljupča, 116.

¹³ A. UGLEŠIĆ, Podvršje - Glavčine: Results of the most recent archaeological research, str. 656. – A. UGLEŠIĆ, Ranokršćanski nalazi iz okolice Ljupča, str. 116.

¹⁴ A. UGLEŠIĆ, Ranokršćanski nalazi iz okolice Ljupča, str. 124, sl. 31.

faze. Ukopi izvan crkava nisu datirani ¹⁴C metodom, a u skupini grobova orijentiranih prema crkvi nisu pronađeni nikakvi nalazi, tako da ih se ne može datirati pobliže, izuzev konstatirati da su kronološki raniji od uništenja bazilika¹⁵.

Uništenje bazilikalnog kompleksa u požaru i njegovo datiranje u prvu polovinu 7. stoljeća nije sporno, ali se nameće opravdano pitanje – jesu li požar izazvali nadolazeći Slaveni ili je uzrok nešto drugo? Požari u starokršćanskim crkvama Dalmacije zabilježeni su i na drugim mjestima, a njihovo datiranje u kasnoantički period nije problematično, osobito kada se mogu pronaći tragovi obnove koji ukazuju na ovaj period po tipologiji gradnje¹⁶. Prema tome, uzrok požara može biti podjednako prirodan, kao što može biti i rezultat nasilja, a ako je paljevina rezultat nasilja, moglo se jednako raditi o sukobu lokalne prirode. Ako prihvatimo da je skupina Slavena došla do Ravnih kotara i spalila bazilike u Podvršju, postavlja se pitanje zašto nisu bili dosljedni i spalili ostale ili barem još neke crkve u okolici Nina? Analiza Nikole Jakšića vrlo jasno ukazuje na to da su sve poznate kasnoantičke crkve u Ninskoj biskupiji preživjele u ranosrednjovjekovnom periodu, tako da bi onda hipotetsko slavensko uništenje bazilika u Podvršju predstavljalo izuzetak, a ne pravilo¹⁷.

Ideja da je uništenje bazilikalnog kompleksa u Podvršju posljedica slavenske migracije

These were members of local late antique elite, both secularly speaking as well as ecclesiastically-minded, which based social domination of hereditary land possessions and association with Christian ideology of late antiquity. Majority of the graves are positioned adjacent to the façade of the church following the orientation axis NE-SW. The only exception is representative in a group of graves placed in front of the northern church (9-12), Grave 3, which was unearthed under tegulae in front of the entrance in southern church and Grave 7 which was, as is displayed on the image, partly cutting into Grave 8 at the right angle and should be at least one generation younger. These graves follow the orientation of the churches, which is roughly NW-SE.¹⁴ The reasons for different orientation are not visible, although we cannot exclude possibility that in the case of the graves 9-12 (perhaps the grave 7 as well) that it was a kin-related grouping – one family of the descendents of the person buried in the memoria. Grave 7 also seems to be one of the latest burials in the second phase. The burials outside the churches are not dated by ¹⁴C testing, and in the group of the graves orientated in the same way as the churches were no material finds, so that they cannot be dated more closely, except on an architectural basis as being earlier from the destruction of the churches.¹⁵

A fire and the consequent destruction of the basilical complex dated to the first half of 7th century is not controversial, but the question whether the fire was caused by the Slavs or by other means remains unsolved. Fires in early Christian churches of Dalmatia are recorded elsewhere, and their dating within late antiquity is not problematic given traces of renovation indicative of the period.¹⁶ Therefore, the cause

¹⁵ U grobu 3, jedinom izvan crkava koji ima istu orijentaciju s grobnom skupinom ispred sjeverne bazilike, ali se nalazi malo podalje od nje, pronađena je srebrna „mediteranska“ kopča koja se datira u drugu polovinu 6. stoljeća: A. UGLEŠIĆ, Podvršje - Glavčine: Results of the most recent archaeological research, str. 661, 664, sl. 30c. – A. UGLEŠIĆ, Ranokršćanski nalazi iz okolice Ljupča, str. 123, 126, sl. 36c.

¹⁶ Npr. bazilika u Klobuku, pored Ljubuškog, D. SERGEJEVSKI, Staro-hrišćanska bazilika u Klobuku, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n. s. 9, Sarajevo, 1954, str. 189-207. – P. CHEVALIER, *Salona II: Ecclessiae dalmatiae*. Vol. 1, Catalogue, Rim - Split, 1996, str. 404-407. Pretpostavka da je požar u Podvršju izazvan slučajno navedena je kao manje vjerojatna mogućnost vrlo oprezno samo u T. FABIJANIĆ, ¹⁴C date from early Christian basilica gemina in Podvršje (Croatia) in the context of Slavic settlement on the eastern Adriatic coast, str. 253.

¹⁷ N. JAKŠIĆ, Preživjele starokršćanske crkve u srednjovjekovnoj Ninskoj biskupiji, *Diadora* 15, Zadar, 1993, str. 127-144.

¹⁴ A. UGLEŠIĆ, Ranokršćanski nalazi iz okolice Ljupča, 124, pic. 31.

¹⁵ In the grave 3, the only one outside of the churches that has the same orientation as the group in front of the northern church, was found silver ‘mediterranean’-type buckle made of silver, dated in second half of 6th century: A. UGLEŠIĆ, Podvršje - Glavčine: Results of the most recent archaeological research, 661, 664, pic. 30c – A. UGLEŠIĆ, Ranokršćanski nalazi iz okolice Ljupča, 123, 126, pic. 36c

¹⁶ For example, the early Christian basilica in Klobuk, near Ljubuški (western Herzegovina), D. SERGEJEVSKI, Staro-hrišćanska bazilika u Klobuku, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n.s. 9, 1954, 189-207

of the fire in the Podvršje complex could have been caused by natural causes, equally as it could have been caused by violence. If the cause of the fire was indeed violence – there is no evidence to decisively show if the cause was invasion of foreigners, or the conflict of local character. If we indeed accept that the group of the Slavs arrived to the Ravni Kotari and burned the churches in Podvršje, they showed visible lack of consistency and did not burn the rest, or at least a considerable percentage of the churches in the surroundings of Nin. The analysis of Nikola Jakšić very clearly shows that all other known late antique churches in the bishopry of Nin survived into early medieval period, so that hypothetical destruction of the churches in Podvršje by the Slavs would represent isolated exception, rather than a rule.¹⁷

The idea that the destruction of the basilical complex in Podvršje was an outcome of Slav migration and settlement in Dalmatia is based upon the hypothesis that material culture of this site shows cultural and ethnic changes. The arguments for such a view are:

- Ceasing of the burials in basilical complex.
- The appearance of early medieval ('Slavic') pottery – from the churches and from the graves in neighbouring prehistorical burial mounds.
- The appearance of the graves with grave goods in neighbouring prehistorical burial mounds, which are ascribed to the Slavic burial customs.

As we will see, these arguments are not necessarily based upon sound interpretation of material evidence. Rather, they interpret material evidence in accordance to the 'knowledge' that the Slavs migrated in late antique Dalmatia in 7th century, which is very problematic when the existing sources are deeper analysed.¹⁸

– P. CHEVALIER, *Salona II: Ecclessiae dalmatiae* Vol. 1 Catalogue, Rome, Split, 1996, 404-07. The idea that the fire in Podvršje has been caused by accident was briefly mentioned as less likely possibility only in T. FABIJANIĆ, ¹⁴C date from early Christian basilica gemina in Podvršje (Croatia) in the context of Slavic settlement on the eastern Adriatic coast, 253.

¹⁷ N. JAKŠIĆ, Preživjele starokršćanske crkve u srednjovjekovnoj Ninskoj biskupiji, *Diadora* 15, 1993, 127-44.

¹⁸ D. DZINO, *Becoming Slav, Becoming Croat. Identity Transformations in Post-Roman and Early Medieval Dalmatia*, Leiden, Boston, 2010, 97-117.

i naseljavanja, temelji se na pretpostavljenoj kulturnoj i etničkoj promjeni koja je vidljiva u materijalnoj kulturi ovog lokaliteta. Dokazi za ovu pretpostavku su:

- prestanak ukopa u bazilikalnom kompleksu;
- pojava ranosrednjovjekovne („slavenske“) keramike – nasebinske i grobne;
- pojava grobova s prilozima u obližnjim tumulima, koji se pripisuju slavenskim ukopnim običajima.

Kako ćemo vidjeti, pretpostavka o kulturnoj i etničkoj promjeni nije neminovno utemeljena na materijalnom zapisu, već interpretira materijalni zapis sukladno „znanju“ da su Slaveni migrirali u kasnoantičku Dalmaciju u 7. stoljeću, koje je samo po sebi problematično, kada se uzmu u obzir postojeći izvori¹⁸.

Pitanje pojave ranosrednjovjekovne („slavenske“) keramike u Dalmaciji zahtijeva kraću digresiju. Ovaj tip keramike javlja se u periodu raspada kasnoantičkih društvenih mreža na jadranskoj obali, priobalju i zaleđu, a odlikuje ga pojava ručno rađene keramike i keramike rađene na spororotirajućem kolu s lošijom fakturom od nepročišćene zemlje i dodatcima krupnog pijeska. Sličnosti s oblicima korištenim u kasnoantičkoj keramici su vidljive, razlike uglavnom potječu od tehnologije izrade, a velika većina ovakve keramike ne može se datirati u 7., već u 8. stoljeće i kasnije¹⁹. Dio arheologa tradicionalno pripisuje pojavu ove keramike dolasku slavenskih skupina, osobito

¹⁸ D. DZINO, *Becoming Slav, Becoming Croat. Identity Transformations in Post-Roman and Early Medieval Dalmatia*, Leiden - Boston, 2010, str. 97-117.

¹⁹ L. BEKIĆ, *Rani srednji vijek između Panonije i Jadrana: Rasnoslavenski keramički i ostali arheološki nalazi od 6. do 8. stoljeća*, str. 171-172. – T. FABIJANIĆ, ¹⁴C date from early Christian basilica gemina in Podvršje (Croatia) in the context of Slavic settlement on the eastern Adriatic coast, str. 258. Ručno rađene posude se obično datiraju u 7. stoljeće, što je vrlo problematično, kao i sigurno datiranje dalmatinske keramike ovog perioda u 7. stoljeće. F. CURTA, *Etnicitet u ranosrednjovjekovnoj arheologiji: Primjer ranoslavenskih nalaza u jadranskoj regiji, Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 37, Split, 2010, str. 25-35. – F. CURTA, *The Early Slavs in the northern and eastern Adriatic region. A Critical approach, Archaeologia Medievale* 37, 2010, str. 313-320. Vidi isto V. SOKOL, *Medieval Jewelry and Burial Assemblages in Croatia: A Study of Graves and Grave Goods, ca. 800 to ca. 1450*, str. 129-130.

u središnjoj Europi. Nedavna istraživanja keramike s lokaliteta u Sloveniji i sjevernoj Hrvatskoj, pouzdano datiranih u 7. i 8. stoljeće, ukazuju na sličnosti, ali i razlike u odnosu na dalmatinsku keramiku²⁰.

Osnovni problem interpretacije „slavenske“ keramike u Dalmaciji je njezina sličnost s ranijom kasnoantičkom keramikom, jer se određivanje njihovih razlika temelji na razlikama u tehnologiji izrade. Tako, na primjer, u velikom korpusu keramike s groblja u Ždrijacu nije neobično pronaći „slavensku“ keramiku u istom kontekstu s posudama koje imitiraju kasnoantičke oblike, ali su rađene na sporotirajućem kolu²¹. Pojava „slavenske“ i kasnoantičke keramike u istom kronološko-stratigrafskom sloju zamijećena je na nekoliko mjesta ukazujući vrlo jasno da je ista zajednica koristila oba tipa keramike. Dobar primjer predstavlja Bribirska glavica – nažalost, nepotpuno dokumentirani i djelomično objavljeni nalazi keramike sa sublokaliteta Tjeme²². Na Bribirskoj glavici je kontinuitet nastanjivanja lokaliteta u postrimskom periodu potvrđen nedavnim detaljnim istraživanjima kasnoantičke rotonde u kojoj se ne vide znakovi diskontinuiteta između kasnoantičkoga perioda i renoviranja u kasnijem 9. stoljeću²³. Na južnom Jadranu, kasnoantička i „slavenska“ keramika pronađene su skupa u Župi dubrovačkoj, a posebno je zanimljiva situacija u Ilovici u Boki kotorskoj gdje su u istim slojevima skupa pronađene kasnoantička keramika izrađena na brzrotirajućem i sporotirajućem kolu, te ručno rađena „slavenska“

The problem of the appearance of early medieval (‘Slavic’) pottery in Dalmatia requires brief discussion. This type of pottery appears in the period in which late antique social networks are falling apart on the eastern Adriatic coast and its hinterland. It is characterised by appearance of handmade pottery and pottery made on slow-rotating pottery wheel. Early medieval ‘Slavic’ pottery contains unrefined clay with the inclusion of sand and parts of small stones. Similarities with the shapes used in both late antique coarse and locally made pottery are visible, while the differences are namely in technology of pottery-production. Large majority of this pottery cannot be dated in 7th century, but only in 8th century and later.¹⁹ Some archaeologists traditionally ascribe an appearance of such pottery in material record to the arrival and settlement of Slavic groups, especially in Central Europe. However, recent research of pottery from Slovenian and north Croatian sites, reliably dated in 7th and 8th century, show similarities to each other whilst maintaining difference to Dalmatian pottery.²⁰

The main problem of the ‘Slavic’ pottery in Dalmatia is its similarity with earlier locally made coarse late antique pottery, because the determination of their differences is mostly made by differences in technology of production. For example, in large corpus of pottery from the cemetery on Ždrijac, just outside the walls of Nin, it is not unusual to find ‘Slavic’

²⁰ L. BEKIĆ, *Rani srednji vijek između Panonije i Jadrana: Ranoslavenski keramički i ostali arheološki nalazi od 6. do 8. stoljeća*, str. 162-174.

²¹ J. BELOŠEVIĆ, *Starohrvatsko groblje na Ždrijacu u Ninu*. Zadar, 2007, str. 301-413.

²² V. DELONGA, Keramika, u: *Bribir u srednjem vijeku*, (katalog izložbe, 2. izdanje), (ur. T. Burić), Split, 1987, str. 69-71. – V. DELONGA, Keramika, u: *Bribir u srednjem vijeku*, (katalog izložbe, 3. izdanje), (ur. A. Milošević), Split, 1996, str. 56-60.

²³ V. GHICA - A. MILOŠEVIĆ - N. URODA - D. DŽINO, Arheološki projekt Varvaria / Breberium / Bribir u 2015. godini, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 43, Split, 2016, str. 9-47. Jedini primjer je urušavanje krova u naknadno dodanoj prostoriji između rotonde i memorije (vjerojatno cisterne za vodu) – vidi izvješće o iskapanjima u ovom broju *Starohrvatske prosvjete*.

¹⁹ L. BEKIĆ, *The early medieval (sic!) between Pannonia and the Adriatic. Early Slavic ceramic and other archaeological finds from the sixth to eighth century*, 171-72 – T. FABIJANIĆ, ¹⁴C date from early Christian basilica gemina in Podvršje (Croatia) in the context of Slavic settlement on the eastern Adriatic coast, 258. Handmade vessels are usually dated in 7th century, which is very problematic, in the same way as it is impossible to date safely Dalmatian pottery from this period in 7th century – F. CURTA, Etnicitet u ranosrednjovjekovnoj arheologiji: Primjer ranoslavenskih nalaza u jadranskoj regiji, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 37, 2010, 25-35 – F. CURTA, The Early Slavs in the northern and eastern Adriatic region. A Critical approach, *Archaeologia Medievale*, 37, 2010, 313-20, see also V. SOKOL, *Medieval Jewelry and Burial Assemblages in Croatia: A Study of Graves and Grave Goods, ca. 800 to ca. 1450*, 129-30.

²⁰ L. BEKIĆ, *The early medieval (sic!) between Pannonia and the Adriatic. Early Slavic ceramic and other archaeological finds from the sixth to eighth century*, 162-74.

pottery in the same contexts with the vessels which imitate late antique shapes, but were made on slow-rotating pottery wheel.²¹ The appearance of 'Slavic' and late antique coarse pottery in the same stratigraphic contexts was noticed on several sites, implying clearly that these communities used both types of pottery. A solid example is the site of Bribirska glavica – unfortunately insufficiently documented and partly published finds of pottery from the sub-locality Tjeme.²² On this site, the continuity of habitation throughout post-Roman period is confirmed with recent research of the late antique rotunda, which does not show traces of collapse or destruction between late antique period and renovations completed in the late 9th century.²³ In southeastern Adriatic, late antique and 'Slavic' pottery were found together in Župa Dubrovačka, and a particularly interesting situation appears in Ilovica in Boka Kotorska where late antique pottery made on fast-rotating and slow-rotating wheel together with handmade 'Slavic' pottery, were all found within the same stratigraphic layer.²⁴ The finds of late antique and 'Slavic' pottery in northern church in Podvršje complex clearly shows that both types of pottery were discovered interwoven in the stratigraphic layers definitively dated after the fire that destroyed the churches in the early 7th century.²⁵

keramika²⁴. Nalazi kasnoantičke i „slavenske“ keramike u sjevernoj crkvi u Podvršju jasno ukazuju na to da su oba tipa keramike pronađena izmiješana na raznim dubinama u stratigrafskim slojevima nakon požara datiranog u prvu polovinu 7. stoljeća²⁵.

Sličnost kasnoantičke grube keramike i rano-srednjovjekovne („slavenske“) keramike navela je Miloševića da sugerira ono što je očito kada se iz perspektive izuzme „znanje“ o slavenskim migracijama u 7. stoljeću – da „slavensku“ keramiku i običaj prilaganja keramičkih posuda u grobove nisu donijeli Slaveni. Ovdje se prvenstveno radi o keramičkim posudama priloženim u kasnoantičke grobove u Lučanima kod Sinja, Gorici kod Imotskog, Vrbi kod Glamoča, kojima se može dodati ručno rađena posuda iz Gale pored Sinja, pronađena u sličnom kontekstu²⁶.

Prema tome, da nemamo „znanje“ o slavenskom dolasku i naseljavanju u 7. stoljeću, arheologija bi najvjerojatnije vidjela u nalazima ovoga perioda transformaciju uzrokovanu društvenim promjenama, a ne migracijom. Objašnjenje promjena u načinu izrade rano-srednjovjekovne keramike danas se, osim migracijama, pripisuje i društvenim promjenama, posebice nestanku većih tržišta i specijalista za izradu keramike i povratku na proizvodnju keramike unutar domaćinstava, odnosno manjih zajednica²⁷. Istočnorimska evakuacija

²¹ J. BELOŠEVIĆ, *Starohrvatsko groblje na Ždrijacu u Ninu*, Zadar, 2007, 301-413.

²² V. DELONGA, *Keramika*, in: *Bribir u srednjem vijeku* (exhibition catalogue, 2nd ed.) (ed. T. Burić), Split, 1987, 69-71 – V. DELONGA, *Ceramics*, in: *Bribir in the Medieval Period* (exhibition catalogue, 3rd ed.) (ed. A. Milošević), Split, 1996, 56-60.

²³ V. GHICA, A. MILOŠEVIĆ, N. URODA, D. DZINO, *Varvaria / Breberium / Bribir Archaeological Project. The 2015 Excavation Season*, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 43, 2016, 9-47. The only sign of the collapse is the roof collapse in additionally built adjacent room between the rotunda and memoria (probably rainwater cistern) – see the excavation report in this volume of *Starohrvatska prosvjeta*.

²⁴ M. PERKIĆ, *Rezultati arheoloških istraživanja kod crkve sv. Đurđa u Župi dubrovačkoj*, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 43, 2008, 86 T. 24-25, – cf. L. BEKIĆ, *The early medieval (sic!) between Pannonia and the Adriatic. Early Slavic ceramic and other archaeological finds from the sixth to eighth century*, 171 (Župa Dubrovačka) – Đ. JANKOVIĆ, *Srpsko pomorje od 7. do 10. stoleća*, Beograd, 2007, 37-42 (Ilovica).

²⁵ K. GUSAR, *Nalazi slavenske keramike s lokaliteta*

²⁴ M. PERKIĆ, *Rezultati arheoloških istraživanja kod crkve sv. Đurđa u Župi dubrovačkoj*, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 35, Split, 2008, str. 86, T. 24-25. – Usp. L. BEKIĆ, *Rani srednji vijek između Panonije i Jadrana: Rasnoslavenski keramički i ostali arheološki nalazi od 6. do 8. stoljeća*, str. 171 (Župa dubrovačka). – Đ. JANKOVIĆ, *Srpsko pomorje od 7. do 10. stoleća*. Beograd, 2007, str. 37-42 (Ilovica).

²⁵ K. GUSAR, *Nalazi slavenske keramike s lokaliteta Podvršje - Glavčine*, str. 311. – K. GUSAR, *Srednjovjekovni nalazi i nalazišta na području Ljupča*, str. 136-137.

²⁶ A. MILOŠEVIĆ, *Porijeklo i datiranje keramičkih posuda u grobovima ranoga srednjega vijeka u Dalmaciji*, *Diadora* 12, Zadar, 1990, str. 327-369. – A. MILOŠEVIĆ, *Jesu li prilozi u grobovima ranog srednjeg vijeka u Dalmaciji posljedica poganskog obreda sahranjivanja?*, *Histria antiqua* 13, Pula, 2005, str. 458-460.

²⁷ P. ARTHUR, *Form, Function and Technology in Pottery Production from Late Antiquity to the Early Middle Ages*, u: *Technology in transition: A. D. 300*

najvećega dijela Dalmacije u 7. stoljeću, koja je prouzročila raspad složenih društvenih sustava kasnijega 7. i 8. stoljeća, u mnogočemu objašnjava ove društvene promjene²⁸. Raspad složenih društvenih sustava prouzročio je lokaliziranje dalmatinskih zajednica, gubljenje tržišta i nestanak specijalista u izradi keramike, što je neumitno utjecalo na pojednostavljivanje tehnologije proizvodnje keramike u generaciji rođenoj nakon kolapsa.

Bez obzira na pitanje kontinuiteta i diskontinuiteta u izradi keramike – koje ovdje, svaka-ko, ne možemo riješiti – pojava kasnoantičke i ranosrednjovjekovne keramike u istom stratigrafskom sloju, poslije požara koji je uništio bazilikalni kompleks u Podvršju ukazuje na to da nije došlo do jednostavne izmjene jedne kulturne skupine drugom, već da je zajednica, koja je živjela oko ostataka bazilikalnog kompleksa, poslije požara istodobno koristila oba tipa keramike. Drugim riječima, nalazi keramike iz sjeverne bazilike govore o kontinuitetu i promjeni koja nije morala biti izazvana populacijskom promjenom i dominacijom kulturno različite skupine, već društvenim promjenama koje su uslijedile nakon istočnorimske evakuacije većega dijela Dalmacije.

Jesu li ukopi u tumulima u Krnezi znak kulturne promjene izazvane dolaskom migranata sa sjevera? U jednom od tumula, Matakovoj glavici, pronađeni su grobovi u stratigrafskom sloju koji je neosporno datirana u kasnoantički period. Radi se o četirima ukopima (grobovi 2 – 5) i dvjema jamama bez ljudskih ostataka za

Similarity of late antique rough pottery and early medieval ('Slavic') pottery in Dalmatia created cause for Milošević to suggest the idea that 'Slavic' pottery and habit of placing pottery vessels in graves was not introduced by the Slavs. He discussed pottery vessels placed as grave goods in late antique graves in Lučani near Sinj, Gorica near Imotski, Vrbe near Glamoč, to which can be added handmade vessel from Gale near Sinj, discovered in a similar context.²⁶

So, if modern scholarship does not have 'knowledge' about Slav arrival and settlement in 7th century, archaeological material from this period would dictate transformation caused by social changes, rather than migrations. The explanations of changes in technology of making of early medieval pottery scholarship today is ascribed to social changes, especially to disappearance of larger markets and specialists for pottery-making, and the return to production of pottery within households, and smaller communities.²⁷ The east Roman evacuation of largest part of Dalmatia in 7th century, which caused the collapse of complex social systems in later 7th and 8th century in many ways, explains these social changes.²⁸ The co-

– 650, (ur. L. Lavan, E. Zanini, A. Sarantis). *Late antique archaeology* 4, Leiden, 2007, str. 164-169, 182-183. – Usp. P. ARTHUR - H. PATTERSON, Ceramics and early Medieval central and southern Italy: 'a potted history', u: *La storia dell'alto medioevo italiano (VI-X secolo) alla luce dell'archeologia*, (ur. R. Francovich, G. Noyé), Firenze, 1994, str. 409-441. – M. RAUTMAN, Hand-made pottery and social change: The view from Late Roman Cyprus, *Journal of Mediterranean Archaeology* 11, 1998, str. 81-104.

²⁸ D. DŽINO, Post-Roman Dalmatia: Collapse and Regeneration of a complex social system, u: *Imperial spheres and the Adriatic: Byzantium, the Carolingians and the Treaty of Aachen (812)*, (ur. M. Ančić, J. Shepard, T. Vedriš), London - New York, 2018, str. 155-173, i sa sličnim idejama: A. ALAJBEG, O topografskoj kronologiji ranosrednjovjekovnih grobalja s poganskim osobinama pokapanja u sjevernoj Dalmaciji, *Archaeologia Adriatica* 9, Zadar, 2015, str. 162-166.

Podvršje – Glavčine, 311 – K. GUSAR, Srednjovjekovni nalazi i nalazišta na području Ljupča, 136-37.

²⁶ A. MILOŠEVIĆ, Porijeklo i datiranje keramičkih posuda u grobovima ranoga srednjega vijeka u Dalmaciji, *Diadora*, 12, 1990, 327-69 – A. MILOŠEVIĆ, Jesu li prilozu u grobovima ranog srednjeg vijeka u Dalmaciji posljedica poganskog obreda sahranjivanja?, *Histria antiqua* 13, 2005, 458-60.

²⁷ P. ARTHUR, Form, Function and Technology in Pottery Production from Late Antiquity to the Early Middle Ages, in: *Technology in transition: A.D. 300-650* (eds. L. Lavan, E. Zanini, A. Sarantis). *Late antique archaeology* 4, Leiden, 2007, 164-69, 182-83, – cf. P. ARTHUR, H. PATTERSON, Ceramics and early Medieval central and southern Italy: 'a potted history', in: *La storia dell'alto medioevo italiano (VI-X secolo) alla luce dell'archeologia*, (eds. R. Francovich, G. Noyé), Florence, 1994, 409-41 – M. RAUTMAN, Hand-made pottery and social change: The view from Late Roman Cyprus, *Journal of Mediterranean Archaeology* 11, London, 1998, 81-104.

²⁸ D. DŽINO, Post-Roman Dalmatia: Collapse and Regeneration of a complex social system, in: *Imperial spheres and the Adriatic: Byzantium, the Carolingians and the Treaty of Aachen (812)* (eds. M. Ančić, J. Shepard, T. Vedriš), London, New York, 2018, 155-73, and with similar ideas: A. ALAJBEG, On the topographical chronology of early medieval cemeteries

llapse of complex social systems in Dalmatia seems to be a direct cause for localisation of Dalmatian communities, loss of larger markets and disappearance of specialist pottery makers, which in turn caused simplification of production technology in pottery-making in the generation born after the collapse.

Regardless whether early medieval pottery in Dalmatia shows cultural continuity or discontinuity, the appearance of late antique and early medieval pottery in the same stratigraphic layers shows that there was no simple change-over of one cultural group to another one. It shows that the community living around the remains of the churches in Podvršje used both types of pottery. In other words, the finds of pottery from northern church show continuity and change, which is not necessarily caused by change of population and domination of culturally different group, but rather reflects social changes following east Roman evacuation of the most of Dalmatian province.

Moving to the burial mounds in Krneza, we also need to ask whether secondary burials in those prehistoric mounds show cultural change caused by the arrival of the immigrants from the north. In one of the mounds, Matakova glavica, several graves were discovered in separate stratigraphic layer, which could be safely dated into the period of late antiquity. There are four late antique burials (graves 2-5) and two holes without human remains that are also suspected to be burials from this period. The researchers date this stratigraphic layer into 4th century through a posthumously minted coin with image of Constantine the Great dated 337-340, discovered next to the graves.²⁹ Dating this stratigraphic layer, which is based on a single coin from 4th century is very problematic knowing that coinage from this period circulated much longer, and that the wider area of Ljubač has not a single coin dated in 5th or 6th century.³⁰

with pagan burial in northern Dalmatia, *Archaeologia Adriatica* 9, 2015, 162-66.

²⁹ K. GUSAR, D. VUJEVIĆ, Matakova glavica, 156-60, 164.

³⁰ M. ILKIĆ, Numizmatički nalazi s područja Ljupča, in: *Župa Ljubač: Zrcalo povijesnih i geografskih mijena u sjeverozapadnom dijelu Ravnih Kotara* (eds. J. Faričić, J. Lenkić), Zadar, 2017, 152-81.

koje se sumnja da su također mogli predstavljati ukope iz ovog perioda. Istraživači datiraju ovaj sloj u 4. stoljeće po primjerku posthumno kovanog novca s likom Konstantina Velikoga, datiranoga 337. – 340., pronađenog uz grobove²⁹. Datiranje ovoga sloja ukopa na osnovi novca iz 4. stoljeća, vrlo je problematično, s obzirom na to da je novac iz ovoga perioda bio u optjecaju puno dulje, a u cijeloj regiji župe Ljubač nije poznat niti jedan jedini nalaz novca iz 5. ili 6. stoljeća³⁰.

Sekundarni ukopi u tumulima doista su karakteristika „starohrvatske“ kulture i uopće srednjovjekovnoga perioda u Dalmaciji, s naglaskom na rani i kasni srednji vijek³¹. Ovaj tip ukopa u kasnoantičkom periodu nije česta pojava, ali je dokumentiran na dovoljno mjesta da se može smatrati običajem koji započinje u ovom periodu, kako se čini baš u 6. stoljeću. U Ravnim kotarima kasnoantički dječji ukopi u pretpovijesnim tumulima – datirani u kraj 5. i početak 6. stoljeća – pronađeni su nekih 15 km zračne linije od tumula u Krnezi, na lokalitetu Škornica kod Privlake. Još jedan primjer moglo bi predstavljati obližnje kompleksno groblje u humku Glavčurak pored Kašića, udaljenog nekih 17 – 18 km od tumula u Krnezi, gdje su zamjetni kasnoantički i ranosrednjovjekovni sloj ukopa, mada nije potvrđeno radi li se o originalnom pretpovijesnom tumulu³². Ne smiju se zaboraviti ni sekundarni ukopi u glasinacne pretpovijesne tumule, koji započinju najranije u 4. stoljeću i traju sve do kasnoga srednjeg vijeka³³.

²⁹ K. GUSAR - D. VUJEVIĆ, Matakova glavica, str. 157-160, 164.

³⁰ M. ILKIĆ, Numizmatički nalazi s područja Ljupča, u: *Župa Ljubač: Zrcalo povijesnih i geografskih mijena u sjeverozapadnom dijelu Ravnih kotara*, (ur. J. Faričić, J. Lenkić), Zadar, 2017, str. 152-181.

³¹ M. PETRINEC, *Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države*, str. 103-105. – J. ŠUĆUR, Tumuli u Dalmaciji - posljednjih 2000 godina, u: *Recikliraj, ideje iz prošlosti*, (ur. A. Kudelić, I. Miloglav, J. Balen), Zagreb, 2017, str. 117-128.

³² B. MARIJANOVIĆ, 184. Škornica, *Hrvatski arheološki godišnjak* 3, Zagreb, 2006, str. 342-345. – J. BELOŠEVIĆ, Ranosrednjovjekovna nekropola u selu Kašić kraj Zadra, *Diadora* 4, Zadar, 1968, str. 221-246.

³³ Popis nalazišta s literaturom može se naći u: *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, Vol. 3, (ur. B. Čović),

Sekundarni ukopi u pretpovijesnim tumulima značajna su karakteristika ranoga srednjeg vijeka unutar i izvan nekadašnjih rimskih granica³⁴. U rimsko i kasnoantičko doba ova pojava zabilježena je u Britaniji, a u 6. stoljeću poznata je i izvan rimskih granica. U jugoistočnoj Europi, fenomen sekundarnih ukopa u pretpovijesne tumule pojavljuje se oko današnje albansko-grčke granice također u 6. stoljeću, kao najjužnji dio umreženih lokalnih zajednica koje znanstvenici danas nazivaju Komani-Kruje arheološkom kulturom³⁵. Sekundarni ukopi u pretpovijesne tumule u velikoj većini slučajeva nisu privilegirani ukopi, kao što je to slučaj s češćom praksom ukopa u novoizgrađene tumule³⁶, već se mogu vidjeti kao nastojanje legitimiziranja zajednice/društvene skupine kroz prisvajanje prošlosti i izmišljanje tradici-

Secondary burials in mounds are indeed appearing manifesting the ‘old-Croat’ culture and generally medieval period in Dalmatia, with emphasis on early and late medieval periods.³¹ This type of burial in late antiquity is documented in other places and we should see it as custom that begins in this era around the 6th century. In the Ravni Kotari area, late antique child burials were discovered in prehistoric burial mounds, dated in late 5th and beginning of 6th century, were recently discovered around 15km from the Krneza mounds on the site of Škornica near Privlaka. Another such example could be seen in complex cemetery in the Glavčurak mound near Kašić, located around 17-18km from the Krneza mounds, where late antique and early medieval phases of burials were discovered, although it is not confirmed whether this mound was originally prehistoric burial place.³² There should be mention made to secondary burials in prehistoric mounds on Glasinac plateaux (eastern Bosnia) starting earliest in 4th century and lasting until later middle ages.³³

Secondary burials in prehistoric mounds are important feature of early medieval period, internal and external to former Roman borders.³⁴

Sarajevo, 1988, str. 91-109. Podatci potječu od Truhelkinih i Fialinih iskapanja glasinakih tumula iz 1890-tih, objavljenih u *Glasniku Zemaljskog muzeja*, koji su bili usredotočeni na originalne pretpovijesne ukope. Datiranje ovih naknadnih ukopa temeljilo se na nalazima keramike, fibula i rimskih novčića iz 4. stoljeća, što ostavlja mogućnost da se radilo i o nešto kasnijim ukopima iz 5. ili 6. stoljeća. Fiala je zamijetio i nekoliko novih tumula u Vražićima i Potpećinama, također datiranih od 4. stoljeća nadalje, npr. F. FIALA, Uspjeh pretraživanja prethistoričkih gomila na Glasincu godine 1893., *Glasnik Zemaljskog muzeja* 5 (4), Sarajevo, 1893, str. 740, 753, 759-760.

³⁴ Vidi npr. R. VAN DER MOORT, The context of Early Medieval barrows in western Europe, *Antiquity* 67, 1993, str. 66-73. – H. M. R. WILLIAMS, Ancient Landscapes and the Dead: The Reuse of Prehistoric and Roman Monuments as Early Anglo-Saxon Burial Sites, *Medieval Archaeology* 41/1, 1997, str. 1-32. – F. CURTA, Burials in Prehistoric Mounds. Reconnecting with the Past in Early Medieval Greece, *Revue des Études Byzantines* 74, 2016, str. 278-285, itd.

³⁵ Britanija: H. M. R. WILLIAMS, The Ancient Monument in Romano-British Ritual Practices, u: *TRAC 97: Proceedings of the Seventh Annual Theoretical Roman Archaeology Conference, Nottingham 1997*, (ur. C. Forcey, J. Hawthorne, R. Witcher), Oxford, 1998, str. 75-76, 79-82. – Barbaricum: F. CURTA, Burials in Prehistoric Mounds. Reconnecting with the Past in Early Medieval Greece, str. 278, bilj. 33. – Albansko-grčka granica: W. BOWDEN, *Epirus Vetus. The archaeology of a Late Antique Province*. London, 2003, str. 210-211.

³⁶ R. VAN DER MOORT, The context of Early Medieval barrows in western Europe, str. 71. – Usp. F. CURTA, Burials in Prehistoric Mounds. Reconnecting with the Past in Early Medieval Greece, str. 283.

³¹ M. PETRINEC, *Gräberfelder aus dem 8. bis 11. Jahrhundert im Gebiet des frühmittelalterlichen kroatischen Staates*, 118-19 – J. ŠUČUR, Tumuli u Dalmaciji – posljednjih 2000 godina, in: *Recikliraj, ideje iz prošlosti* (eds. A. Kudelić, I. Miloglav, J. Balen), Zagreb, 2017, 117-28.

³² B. MARIJANOVIĆ, 184. Škornica, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 3/2006, 342-45 – J. BELOŠEVIĆ, Ranosrednjovjekovna nekropola u selu Kašić kraj Zadra, *Diadora* 4, 1968, 221-46.

³³ The list of the sites with literature can be found in: *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, Vol. 3 (ed. B. Čović), Sarajevo, 1988, 91-109. The information is derived from Truhelka's and Fiala's excavations of Glasinac burial mounds from the 1890s, published in *Glasnik Zemaljskog muzeja*, focused on original Bronze and Iron age burials. The dating of those secondary burials was based on finds of pottery, fibulae and Roman coins from 4th century, which leaves possibility that some of those burials were from 5th or 6th century. Fiala also notices a few newly made burial mounds at the sites of Vražići and Potpećine, also dated from 4th century onwards, cf. F. FIALA, Uspjeh pretraživanja prethistoričkih gomila na Glasincu godine 1893., *Glasnik Zemaljskog muzeja* 5(4), 1893, 740, 753, 759-60.

³⁴ E.g. R. VAN DER MOORT, The context of Early Me-

In the Roman and late antique periods this habit was recorded in Britain, and in 6th century also appears outside of former Roman borders. In southeastern Europe, the phenomenon of reuse of prehistoric burial mounds is frequent around modern Albanian-Greek border beginning from 6th century, as the most southern extent of networked local communities labelled in literature as Komani-Kruja archaeological culture.³⁵ Secondary burials in prehistoric mounds in majority of cases were not privileged burials, as it was case with more frequent practice of burials in newly made mounds.³⁶ They could be seen as an attempt to legitimize community/social group through claims on the past and invention of traditions.³⁷ This habit in late antiquity and middle ages we hardly can see as expression of ethnic/cultural/religious identity. Rather, it was the response of smaller communities to political instability and reflection of the attempts to preserve and legitimize communal identity.³⁸

Therefore, if we accept more probable suggestion that late antique burials in Matakova glavica mound should be dated in late 5th, or 6th century, it is possible to claim that late antique settlement in Ljubač had at least two, fixed

ja³⁷. Ovu pojavu – kako u kasnoj antici, tako i u srednjem vijeku – teško možemo vidjeti kao izraz etničkog/kulturnog/religijskog identiteta. Radi se zapravo o odgovoru manjih zajednica na političku nestabilnost i odrazu nastojanja da se identitet zajednice očuva i legitimizira³⁸.

Prema tome, ako prihvatimo vjerojatniju hipotezu da su kasnoantički ukopi u tumulu Matakova glavica zapravo iz 5. ili, još izglednije, 6. stoljeća, možemo reći da kasnoantički period naselja u Ljupču karakteriziraju dva ukopna mjesta – bazilikalni kompleks, ali i sekundarni ukopi u tumulu Matakova glavica. Ova dva ukopna mjesta u kasnoantičkom Ljupču morala bi označavati dvije različite društvene (možda i obiteljske) skupine. Etabilirana lokalna sekularna i crkvena elita, koja je svoju društvenu dominaciju legitimizirala kroz kršćanstvo kao ideologiju, sahranjuje se u bazilikalnom kompleksu. Druga skupina sahranjuje se u pretpovijesnom tumulu, tako da možemo pretpostaviti kako se radilo o skupini koja ne pripada lokalnoj eliti i koja je u potrazi za legitimizacijom vlastitoga identiteta. Mada su u ovim grobovima pronađeni manji grobni prilozima, ne radi se o poganima – pojava priloga u grobovima zabilježena je među nekim kasnoantičkim ukopima u Dalmaciji od kojih većinu možemo pripisati kršćanskim kontekstima³⁹. Vrijedno je isto spomenuti da je orijentacija ovih kasnoantičkih grobova identična orijentaciji crkava u Podvršju slijedeći os SZ-JI. Više od ovoga, na osnovi raspoloživih podataka, teško je reći.

dieval barrows in western Europe, *Antiquity* 67, 1993, 66-73 – H. M. R. WILLIAMS, Ancient Landscapes and the Dead: The Reuse of Prehistoric and Roman Monuments as Early Anglo-Saxon Burial Sites, *Medieval Archaeology*, 41(1), 1997, 1-32 – F. CURTA, Burials in Prehistoric Mounds. Reconnecting with the Past in Early Medieval Greece, *Revue des Études Byzantines* 74, 2016, 278-85, etc.

³⁵ Britain: H. M. R. WILLIAMS, The Ancient Monument in Romano-British Ritual Practices, in: *TRAC 97: Proceedings of the Seventh Annual Theoretical Roman Archaeology Conference, Nottingham 1997* (eds. C. Forcey, J. Hawthorne, R. Witcher), Oxford, 1998, 75-76, 79-82 – Barbaricum: F. CURTA, Burials in Prehistoric Mounds. Reconnecting with the Past in Early Medieval Greece, 278 n. 33 – Albanian-Greek border: W. BOWDEN, *Epirus Vetus. The archaeology of a Late Antique Province*, London, 2003, 210-11.

³⁶ R. VAN DER MOORT, The context of Early Medieval barrows in western Europe, 71 – cf. F. CURTA, Burials in Prehistoric Mounds. Reconnecting with the Past in Early Medieval Greece, 283.

³⁷ Invention of tradition – in a sense of the ideas formulated in E. HOBSBAWM, T. RANGER (eds.), *The Invention of Tradition*, Cambridge, 1983, and discussed in voluminous later scholarship.

³⁸ F. CURTA, Burials in Prehistoric Mounds. Reconnecting with the Past in Early Medieval Greece, 280-85.

³⁷ Izmišljanje tradicija – u smislu ideja koje su formulirane u E. HOBSBAWM - T. RANGER (ur.), *The Invention of Tradition*. Cambridge, 1983. i diskutirane u obimnoj kasnijoj literaturi.

³⁸ F. CURTA, Burials in Prehistoric Mounds. Reconnecting with the Past in Early Medieval Greece, str. 280-285.

³⁹ D. DZINO, The rise and fall of the Dalmatian 'Bigmen': Social structures in Late Antique, Post-Roman and Early Medieval Dalmatia (ca. 500-850), *Studia Academica Šumenensia* 1, Šumen, 2011, str. 134-136. Ovu je ideju prvobitno razradio Milošević, vidi posebice A. MILOŠEVIĆ, Porijeklo i datiranje keramičkih posuda u grobovima ranoga srednjega vijeka u Dalmaciji. – A. MILOŠEVIĆ, Jesu li prilozima u grobovima ranog srednjeg vijeka u Dalmaciji posljedica poganskog obreda sahranjivanja? – A. MILOŠEVIĆ, *Križevi na obložnicama ranosrednjovjekovnih grobova u okolici Sinja*. Dubrovnik - Split, 2008.

Ostali ukopi u tumulima pripadaju tzv. „starohrvatskoj“ kulturi i datirani su uglavnom u 8. i 9. stoljeće, ali se čini da je sekvenca ukopa u tumulu Duševića glavica imala i sloj iz 7. stoljeća. Radi se o nalazima iz groba 6, koji sadrže keramičku posudu, nožić i dijelove pojase garniture s dvama privjescima od kojih je jedan brončani polukružni (polumjesečasti) s alkom⁴⁰. Ovaj tip privjeska je u Dalmaciji poznat s nekoliko nalazišta kao što je Kašić – Maklinovo brdo, Velim – Velištak, Drvenik, ali najveći broj paralela pronađen je u grobnim priložima na groblju Kalaja – Dalmaces u Albaniji, koje se pripisuje tzv. Komani-Kruje arheološkoj kulturi⁴¹. Značajna se polemika oko datiranja ovoga privjeska povela između Ante Miloševića, koji ga je datirao u 7. stoljeće, i Maje Petrinec koja ga je datirala u kasno 8. stoljeće⁴². Nedavni tekst Florina Curte precizirao je datiranje ovog privjeska, s valjanim razlozima, u period između 630. i 660. dajući dodatnu težinu argumentu da se ovi predmeti trebaju datirati u 7. stoljeće⁴³.

Većina „slavenskih“ nalaza u sekundarnim ukopima u tumulima u Krnezi zapravo ne ukazuju na dolazak nove kulturne i etničke skupine. Ukopi karakterizirani pojavom keramičkih posuda kao grobnih priloga obično se pripisuju „poganskoj“ fazi „starohrvatske“ kulture i u širem smislu Slavenima, jer se smatra da ovi običaji nisu postojali u Dalmaciji prije njihova dolaska, što je paradigma s prevelikim brojem izuzetaka da bi se mogla smatrati paradigmom. Da bi se migracija dokazala ukopnim običajima, neophodno je pokazati kako je migrantska skupina donijela nove pogrebne običaje. Drugim riječima treba se pokazati da su novi pogrebni običaji značajno različiti od postojećih lokalnih običaja i nisu nastavak njihovoga razvoja. Istodobno treba pokazati da su novi po-

burial places. One being in the basilical complex in Podvršje, and the other in the secondary burials in the Matakova glavica mound. Two separate burial places suggest the existence of two social (perhaps familial) groups. Established local secular and ecclesiastic elite, which legitimized its social domination through Christianity as ideology, was buried in the basilical complex. The other group started to be buried in prehistoric mound at approximately similar time, so we can be certain that this group does not belong to local elite and looks for legitimization of its own group identity. Although late antique graves in the Matakova glavica contain small grave goods, the people buried there were not pagans – the appearance of grave-goods was recorded in some late antique burials in Dalmatia, most of which in very clearly Christian context.³⁹ It is also worthwhile to note that orientation of those graves follows orientation of the churches in Podvršje, roughly along the axis NW-SE.

Other burials in the mounds from Krneza belong to the ‘old-Croat’ culture and are dated mostly to 8th and 9th century, but it seems that the burial sequence in Duševića glavica also contained graves from 7th century. This relates to the finds from the grave 6 which contains a pottery vessel, small knife and the pieces of belt set with two pendants, one of which is bronze semicircular pendant with open-work ornament.⁴⁰ This type of pendant is known from several sites in Dalmatia, such as Kašić-Maklinovo brdo, Velim-Velištak, and Drvenik near Makarska. However, the largest number of parallels was found in grave assemblages from the cemetery Kalaja-Dalmaces in Albania, which is part of so-called Komani-Kruje

⁴⁰ K. GUSAR - D. VUJEVIĆ, Duševića glavica, str. 124, T. VI, 1-4.

⁴¹ Vidi F. CURTA, Sredina srednjoavarskog perioda: opaske o polukružnim privjescima s alkom, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 43, Split, 2016, str. 215-216, za popis poznatih primjeraka.

⁴² Polemika je opisana u F. CURTA, Sredina srednjoavarskog perioda: opaske o polukružnim privjescima s alkom, str. 200-206.

⁴³ F. CURTA, Sredina srednjoavarskog perioda: opaske o polukružnim privjescima s alkom, str. 206-214.

³⁹ D. DŽINO, The rise and fall of the Dalmatian ‘Bigmen’: Social structures in Late Antique, Post-Roman and Early Medieval Dalmatia (ca. 500-850), *Studia Academica Šumenensia* 1, 2014, 134-36. This idea was originally developed by Milošević, see especially A. MILOŠEVIĆ, Porijeklo i datiranje keramičkih posuda u grobovima ranoga srednjega vijeka u Dalmaciji – A. MILOŠEVIĆ, Jesu li prilozi u grobovima ranog srednjeg vijeka u Dalmaciji posljedica poganskog obreda sahranjivanja? – A. MILOŠEVIĆ, *Croci sulle lastre di rivestimento delle tombe altomedievali nell'area di Signa*, Dubrovnik, Split, 2008.

⁴⁰ K. GUSAR, D. VUJEVIĆ, Duševića glavica, 124, T. VI, 1-4.

archaeological culture.⁴¹ Important discussion about the dating of this pendant developed between Ante Milošević, who has dated it in 7th century and Maja Petrinc, who has dated it in late 8th century.⁴² A recent paper of Florin Curta clarified dating of the semicircular pendants with open work ornament, with strong arguments, in the period between 630 and 660 giving additional strength to the hypothesis that these artifacts should be dated in 7th century.⁴³

Majority of 'Slavic' finds in secondary burials in Krneza mounds do not suggest an arrival of new cultural and ethnic group. Burials characterised with appearance of pottery vessels as grave goods are usually ascribed to the 'pagan' phase of 'old-Croat' culture and in wider sense to the Slavs, as it is assumed that these customs did not exist in Dalmatia before their settlement. This paradigm has too many unproven exceptions to be considered a paradigm. To prove migration in funerary customs, it is necessary to show that the migrant group brought those new customs. In other words, it is necessary to prove that new funerary customs are significantly different from the existing, local customs, and that they are not continuance of their development. At the same time, it is important to prove that new burial customs are identical with burial customs in the 'homeland' of the migrant group and that they are unique characteristic of that group.

Placement of pottery vessels as grave goods existed in pre-Slavic late antique Dalmatia, although not as a wide spread custom. Except the aforementioned examples of pottery vessels in the graves discussed by Milošević, it is important to mention find of pottery sherds in the grave placed in remains of the Roman villa near Sustjepan (Cavtat) dated in 6th century, and remains of pottery from late antique burials around early Christian basilica in Cista Velika

grebni običaji identični pogrebnim običajima u „domovini“ migrantske skupine, koji su, pak, jedinstvena karakteristika te skupine.

Prilaganje keramičkih posuda kao grobnih priloga nepobitno postoji u kasnoantičkoj Dalmaciji, mada se ne radi o rasprostranjenom običaju. Osim već spomenutih primjera prilaganja posuda u grobove, koje je naveo Milošević, treba istaknuti i nalaze keramike u grobu pronađenom u ostatcima rimske vile kod Sustjepana (Cavtat), datiranom u 6. stoljeće, te keramiku iz kasnoantičkih zidanih grobova pokraj starokršćanske bazilike u Cisti Velikoj kod Imotskog (sredina 5./6. stoljeće)⁴⁴. Prilaganje keramičkih posuda (naravno, tehnološki i kronološki različitih) uz skeletne ukope dokumentirano je početkom kasnoantičkog perioda na još neobjavljenom groblju Smiljanovac kod Solina. Nalazi keramičkih vrčeva kao priloga na ovom groblju su relativno česti, s datiranjem keramike obično u 2. ili 3. stoljeće, ali nekoliko se grobova s keramičkim posudama može pouzdano datirati u 4. ili čak početak 5. stoljeća na osnovi drugih grobnih priloga u zatvorenim cjelinama⁴⁵. Sličnu situaciju nalazimo i u suvremenim i prostorno bliskim grobljima u Kaštel Sućurcu (Krtine), Kaštel Štafiliću i Vučipolju⁴⁶. U unutrašnjosti treba spomenuti nalaz

⁴¹ See F. CURTA, The Middle Way of the Middle Avar Age: Remarks on the Semicircular Pendants with Open-Work Ornament, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 43, 2016, 215-16 for the list of known examples.

⁴² The debate was described in: F. CURTA, The Middle Way of the Middle Avar Age: Remarks on the Semicircular Pendants with Open-Work Ornament, 200-06.

⁴³ F. CURTA, The Middle Way of the Middle Avar Age: Remarks on the Semicircular Pendants with Open-Work Ornament, 206-14.

⁴⁴ V. DAUTOVA-RUŠEVLJAN, Sustjepan u Cavtatu - zaštitna iskopavanja, *Arheološki pregled* 15, Beograd, 1973, str. 63. - LJ. GUDELJ, *Cista Velika*. (Katalog izložbe), Split, 2011, str. 25-28. - D. MARŠIĆ - LJ. GUDELJ - M. LOZO, Crkvine, Cista Velika. Izvješće o arheološkim istraživanjima 1992. - 1999. godine, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 27, Split, 2000, str. 127.

⁴⁵ Smiljanovac - Solin: grobovi 245 (4. stoljeće), 676 (4. stoljeće), 140 (kraj 4./početak 5. stoljeća), 19 (ca. 350. - 380.), 32 (4. stoljeće). Nalazi su još neobjavljeni, ali su detaljno navedeni u katalogu disertacije: V. BUBIĆ, *Tipologija i topografija kasnoantičkih grobova u arheološkom krajoliku srednje Dalmacije*. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2016, str. 171 (br. 131), 216 (br. 254), 236 (br. 334), 261 (br. 439), 331 (br. 735).

⁴⁶ Kaštel Sućurac, lokalitet Krtine: grobovi 14 (3. - 5. stoljeće), 19 (druga polovina/kraj 4. stoljeća), 28, 30 (3. - 5. stoljeće), 31 (4. - 5. stoljeće): I. KAMENJARIN, *Rimskodobna nekropola Krtine u Kaštel Sućurcu*. (Katalog izložbe), Kaštela, 2014, str. 36-37, 45, 56-58, 60, 62-63. Kaštel Štafilić, lokalitet Sikuli: grob 6 (4. - 5. stoljeće), 11 (druga polovina 4./početak 5. stoljeća): I. KAMENJARIN, *Antički grobovi iz Sikula*, *Kaštelanski zbornik* 10, Kaštela, 2013, str. 126-129, 133-134. Vučipolje: Grob 1/II (4. stoljeće): I.

bojene keramičke posude iz presvođene grobnice s lokaliteta Vukasovica (Dželilovac/Đelilovac kod Travnika) te sličnih posuda iz groba u Pobrnjačama (Mjehovine kod Kalinovika) iz 4. ili 5. stoljeća⁴⁷. Suvremeni su im nalazi grube provincijalne keramike i glaziranoga vrča otkriveni u grobovima 2, 15 i 43 s kompleksnoga groblja u Mihaljevićima blizu Sarajeva, koji se datiraju u ca. 3. – 4. stoljeće ili kasnije⁴⁸.

Nalaz fragmenta keramičkoga lonca napravljenoga od jugoistočnoalpske kućne keramike u sloju kasnoantičkih ukopa iz tumula Matakova glavica⁴⁹, vrlo lako može biti ostatak grobnoga priloga preslojenog kasnijim ukopima. Prema tome, prilaganje keramičkih posuda u skeletne grobove je običaj koji je, bez dvojbe, postojao u kasnoantičkoj Dalmaciji, a vrlo vjerojatno imamo primjer ovog običaja i u kasnoantičkom sloju grobova u tumulu Matakova glavica u Krnezi. Uz sve ovo, treba dodati kako prilaganje keramičkih posuda u grobove nije originalno običaj koji vezujemo uz „iskonski“ slavenski identitet – radi se, naime, o mnogo popularnijem običaju povezanim s grobnim gozbama, a vidimo ga, primjerice, u merovinškoj Galiji⁵⁰.

near Imotski (ca. mid-5th/6th century).⁴⁴ Use of pottery vessels as grave goods (technologically and chronologically different) in inhumation burials is documented in the beginnings of late antiquity in Dalmatia from unpublished cemetery Smiljanovac near Solin (ancient Salona). The finds of ceramic pots as grave goods are relatively frequent in this cemetery. Pottery is usually loosely dated in 2nd or 3rd century, but a few graves with these pottery vessels can be securely dated in 4th or even beginning of 5th century through other artifacts found together in closed contexts.⁴⁵ A similar situation is recorded in contemporary cemeteries in neighbourhood of Salona, such as Kaštel Sućurac, Kaštel Štafilić and Vučipolje.⁴⁶ In the deeper hinterland, there are finds of painted pottery vessel from vaulted burial chamber in Vukasovica (Dželilovac/Đelilovac near Travnik), and similar vessels from the grave in Pobrnjače (Mjehovine near Kalinovik) from 4th or 5th century.⁴⁷

BORZIĆ - I. JADRIĆ, Novi prilozi arheološkoj topografiji dugopoljskog kraja, *Archaeologia Adriatica* 1, Zadar, 2007, str. 150-153, sl. 3 i 4.

⁴⁷ T. MARKOVIĆ, Rimska grobnica pod Dželilovcem kod Travnika, *Glasnik Zemaljskog muzeja* 50, Sarajevo, 1938, str. 65-67. – I. ČREMOŠNIK, Nalazi bojene keramike u BiH u rimsko doba, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n. s. 15-16, Sarajevo, 1960 - 1961, str. 192-193. Grob u Kalinoviku datiran je po novcu Konstansa I. iz 345., koji se lako mogao naći i u kasnijem grobu. Nalaze ugljena i pepela u ovom slučajno pronađenom grobu, Čremošnik ne pripisuje kremacijskom ukopu (str. 198-199).

⁴⁸ N. MILETIĆ, Nekropola u selu Mihaljevićima kod Rajlovca, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n. s. 11, Sarajevo, 1956, str. 10, 12, 14, T. I, T. VII. Miletić (str. 34, 37) datira ove grobove vrlo slobodno po dvama pronađenim komadima novca – Gordijanovu (sredina 3. stoljeća), pronađenom u susjednom grobu 16, i Teodoziju (kraj 4. stoljeća), pronađenom izvan grobova.

⁴⁹ K. GUSAR - D. VUJEVIĆ, Matakova glavica, str. 159-60, T. III, 3.

⁵⁰ B. EFFROS, *Merovingian Mortuary Archaeology and the Making of Early Middle Ages*. Berkeley, 2003, str. 163-164. – G. HALSALL, Burial, Ritual and Merovingian Society, u: *The Community, the Family, and the Saint: Patterns of Power in Early Medieval Europe*, (ur. J. Hill, M. Swan), Turnhout, 1998, str. 327-332. Posmrtno gozbe postaju običaj u ranosrednjovjekovnoj Europi kao način oživljavanja rimskih po-

⁴⁴ V. DAUTOVA-RUŠEVLJAN, Sustjepan u Cavtatu – zaštitna iskopavanja, *Arheološki pregled* 15, 1973, 63 – Lj. GUDELJ, *Cista Velika*, exhibition catalogue, Split, 2011., 25-28 – D. MARŠIĆ, Lj. GUDELJ, M. LOZO, Crkvine, *Cista Velika*. Izvješće o arheološkim istraživanjima 1992.-1999. godine, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 127.

⁴⁵ Smiljanovac-Solin: graves 245 (4th ct.), 676 (4th ct.), 140 (end 4th/beginning 5th ct.), 19 (ca. 350-380), 32 (4th ct.). The finds are still unpublished but are listed with all necessary details in the catalogue of the dissertation V. BUBIĆ, Tipologija i topografija kasnoantičkih grobova u arheološkom krajoliku srednje Dalmacije, unpublished PhD thesis, University of Zagreb, 2016, 171 (no. 131), 216 (no. 254), 236 (no. 334), 261 (no. 439), 331 (no. 735).

⁴⁶ Kaštel-Sućurac, the site of Krtine: graves 14 (3rd-5th ct.), 19 (second half/end of 4th ct.), 28, 30 (3rd-5th ct.), 31 (4th-5th ct.): I. KAMENJARIN, *Rimskodobna nekropola Krtine u Kaštel Sućurcu*, exhibition catalogue, Kaštela, 2014, 36-37, 45, 56-58, 60, 62-63. Kaštel Štafilić, the site of Sikuli: grave 6 (4th-5th ct.), 11 (second half of 4th/beginning of 5th ct.): I. KAMENJARIN, *Antički grobovi iz Sikula, Kaštelanski zbornik* 10, 2013, 126-29, 133-34. Vučipolje: grave 1/II (4th ct.): I. BORZIĆ, I. JADRIĆ, Novi prilozi arheološkoj topografiji dugopoljskog kraja, *Archaeologia Adriatica* 1, 2007, 150-53, pics. 3-4.

⁴⁷ T. MARKOVIĆ, Rimska grobnica pod Dželilovcem kod Travnika, *Glasnik Zemaljskog muzeja* 50, 1938, 65-67 – I. ČREMOŠNIK, Nalazi bojene keramike u BiH u rimsko doba, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* n.s. 15-16, 1960-1961, 192-93. The grave in Kalinovik is dated by the coin of Constans I from 345, which could easily end up in a later grave. Traces

Contemporary finds of rough provincial pottery and one glazed jug were recorded in graves 2, 15 and 43 from complex cemetery in Mihaljevići near Sarajevo, dated in ca. 3rd-4th century, or later.⁴⁸

The fragment of the ceramic pot in the Matakova glavica mound, made of so-called 'south-east Alpine coarse domestic pottery' dated 4th to 7th century, was discovered in the stratigraphic layer of late antique burials.⁴⁹ It is very likely that this pot was originally part of the grave-ensemble of the grave destroyed by later early medieval burials. Thus, we can say that the habit of placing ceramic pots in inhumation graves undoubtedly existed in late antique Dalmatia, and that the fragment of coarse pottery in late antique layer from Matakova glavica mound is an example of this custom. It should also be noted that the use of pottery vessels as a grave goods was not originally custom that is part of 'primaeval' Slavic identity. This was much wider habit, related to appearance of funerary feasts in post-Roman Europe and better examples are seen in Merovingian Gaul.⁵⁰

The representation of such is seen in the habitual practice of placing stone slabs on the body of the deceased, as is detected in female grave 13 from Jokina glavica mound, dated through ¹⁴C analysis between 770 and 900.⁵¹ This habit

of ashes and charcoal in this accidentally discovered burial Čremošnik does not attribute to cremation (p. 198-99).

⁴⁸ N. MILETIĆ, Nekropola u selu Mihaljevićima kod Rajlovca, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* n.s. 11, 1956, 10, 12, 14, T. I, T. VII. Miletić (p. 34, 37) dates those graves very loosely through discovery of two coins – Gordian's (mid-3rd century) found in the grave 16, and Theodosius' (end of 4th century) discovered between the graves.

⁴⁹ K. GUSAR, D. VUJEVIĆ, Matakova glavica, 160, T. III, 3.

⁵⁰ B. EFFROS, *Merovingian Mortuary Archaeology and the Making of Early Middle Ages*, Berkeley, 2003, 163-64 – G. HALSALL, Burial, Ritual, and Merovingian Society, in: *The Community, the Family, and the Saint: Patterns of Power in Early Medieval Europe*, (eds. J. Hill, M. Swan), Turnhout, 1998, 327-32. Funerary feasts became custom in early medieval Europe as an attempt to revive the Roman pagan customs – F. PAXTON, *Christianizing Death: the creation of a ritual process in Early Medieval Europe* (2. ed.) Ithaca, London, 1996, 23.

⁵¹ K. GUSAR, Jokina Glavica – early medieval graves,

Slično je i s običajem polaganja kamena na prsa, koji je dokumentiran kod pokojnice iz groba 13 s Jokine glavice, datiranome između 770. i 900. ¹⁴C analizom⁵¹. Ova pojava zabilježena je na još nekim ranosrednjovjekovnim grobljima u Dalmaciji (npr. Ždrijac ili Kašić – Maklinovo brdo), a postojeće interpretacije pripisuju je slavenskome strahu od oživljavanja mrtvih⁵². Pri tome se zaboravlja da je ovaj običaj zabilježen u osam grobova (grobovi 2, 20, 24, 33, 67, 80 i 82) na kasnoantičkom groblju Korita – Tomislavgrad, datiranome ca. 550. – 600., koje se ni u kom slučaju ne može pripisati Slavenima⁵³. Jedina pojava među ovim grobovima iz Krneze, koja nije specifična za kasnu antiku Dalmacije, jest vatrište locirano u sloju ranosrednjovjekovnih ukopa u tumulu Matakova glavica⁵⁴. Običaj paljenja vatre između grobova ili nad grobovima zabilježen je na nekoliko lokaliteta u Dalmaciji, o čemu je nedavno pisala Maja Petrinec navodeći ga kao primjer slavenskih pogrebnih običaja⁵⁵. Bez ulaska u polemiku oko ovoga običaja, vrijedi spomenuti da vatrišta pronalazimo u grobljima postrimskog zapada, kao dio rituala pogrebnih gozbi nepovezanih sa Slavenima – dijelom šire postrimske i ranosrednjovjekovne kulture⁵⁶.

ganskih običaja: F. PAXTON, *Christianizing Death: the creation of a ritual process in Early Medieval Europe* (2. ed.), Ithaca - London, 1996, str. 23.

⁵¹ K. GUSAR, Jokina Glavica - ranosrednjovjekovni grobovi, str. 51-54, 66, T. IV, 3.

⁵² K. GUSAR, Jokina Glavica - ranosrednjovjekovni grobovi, str. 51-52. – K. GUSAR, Srednjovjekovni nalazi i nalazišta na području Ljupča, str. 141. – L. BEKIĆ, *Rani srednji vijek između Panonije i Jadrana: Rasnoslavenski keramički i ostali arheološki nalazi od 6. do 8. stoljeća*, str. 27-28.

⁵³ N. MILETIĆ, Ranosrednjovjekovna nekropola u Koritima kod Duvna, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n. s. 33, Sarajevo, 1978, str. 143, 145-46, 150, 152, 154.

⁵⁴ K. GUSAR - D. VUJEVIĆ, Matakova glavica, str. 161-162. – K. GUSAR, Srednjovjekovni nalazi i nalazišta na području Ljupča, str. 142.

⁵⁵ M. PETRINEC, Frühmittelalterliche Gräber aus Orlic Angesehts Bisheriger Erkenntnisse über den Horizont mit Heidnischen Bestattungsmerkmalen, str. 101-106. Vrijedi spomenuti da Petrinec u ovom radu navodi kao izvorno „slavenske“, pogrebne običaje koji su bili rašireni po čitavoj ranosrednjovjekovnoj Europi, kao što je, primjerice, sahranjivanje pod humcima. – R. VAN DER MOORT, The context of Early Medieval barrows in western Europe, str. 66-73.

⁵⁶ B. EFFROS, *Merovingian Mortuary Archaeology and*

Kulturnu promjenu u Ljupču možemo vidjeti u već spomenutom najkasnijem ukopu u sjevernoj crkvi u Podvršju, grobu 28 datiranom ¹⁴C analizom u period 770. – 887.⁵⁷ Nastavak ukopa u bazilikalnome kompleksu pokazuje obrazovanje nove elite kojoj je za legitimaciju ponovno neophodno povezivanje s kršćanskom prošlošću. Datiranje ovoga ukopa u 9. stoljeće uklapa se u kontekst širih kulturnih promjena detektiranih u materijalnoj kulturi istočnojadranske obale i njezina zaleđa, koje su direktna posljedica dolaska ovoga područja u karolinšku političku zonu i doseljavanja manjih ratničkih slavenofonih skupina sa sjevera⁵⁸. Ove promjene vide se u usložnjavanju grobnih priloga te u brzom usvajanju karolinških kulturnih obrazaca koji uključuju i prihvaćanje normi reformiranoga karolinškog kršćanstva. Dio ovoga procesa je nastanak novih grobalja oko crkava i pojava privilegiranih ukopa unutar crkava⁵⁹. S obzirom na to da bazilikalni kompleks u Podvršju nikada nije obnovljen, grob 28 može ukazivati na nastojanje nove elite da prisvoji kršćansku prošlost, prije nego što je započela izgradnja novih crkava na ovom području⁶⁰. U

has been documented on a few other early medieval cemeteries in Dalmatia (e.g. Ždrijac or Kašić-Maklinovo brdo), and generally accepted interpretation ascribes it to a Slavic fear of dead rising from the graves (vampirism).⁵² Such an interpretation did not take into account that this custom was recorded in eight graves (graves 2, 20, 24, 33, 67, 80 i 82) from late antique cemetery Korita-Tomislavgrad, dated ca. 550-600, which cannot be ascribed to the Slavs.⁵³ The only custom in early medieval graves from Krneza, which is not recorded in late antique Dalmatia, is an appearance of hearth located in the layer of early medieval burials in the Matakova glavica mound.⁵⁴ The custom of burning fires between graves or over the graves is recorded in a few sites in Dalmatia, and recently discussed by Maja Petrinc, who used it as an example of Slavic funerary customs.⁵⁵ There is no space to discuss this custom in more length here, but it should be mentioned that hearths are frequently found in cemeteries of post-Roman West, as a part of ritual funerary feasts, which is not related to the Slavs. It was rather a part of wider post-Roman and early medieval popular culture.⁵⁶

the Making of Early Middle Ages, str. 165-166 (merovinška Galija). – C. LEE, *Feasting the Dead: Food and Drink in Anglo-Saxon Burial Rituals*. Woodbridge, 2007, str. 91-92 (anglosaksonska Engleska).

⁵⁷ A. UGLEŠIĆ, Podvršje - Glavčine: Results of the most recent archaeological research, str. 662, 665. – A. UGLEŠIĆ, Ranokršćanski nalazi iz okolice Ljupča, str. 123, 125, 130, sl. 43.

⁵⁸ *Hrvati i Karolinzi*. Vol. 1. (Ur. A. Milošević), Split, 2000, Prilozi Ančića i Miloševića. Vidi nedavno: M. ANČIĆ, Franački i langobardski utjecaji pri stvaranju i oblikovanju Hrvatske Kneževine, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 43, Split, 2016, str. 217-238. – M. ANČIĆ, The Treaty of Aachen: How many empires?, u: *Imperial spheres and the Adriatic: Byzantium, the Carolingians and the Treaty of Aachen (812)*, (ur. M. Ančić, J. Shepard, T. Vedriš), London - New York, 2018, str. 25-42. – A. MILOŠEVIĆ, Doseljenje Hrvata u Dalmaciju krajem 8. stoljeća: mač K-tipa iz Koljana kao mogući dokaz, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 43, Split, 2016, str. 239-262. – Ž. RAPANIĆ, *Dalmatinski grad i zaleđe u ranom srednjem vijeku*. Split, 2017.

⁵⁹ D. DŽINO, *Becoming Slav, Becoming Croat. Identity Transformations in Post-Roman and Early Medieval Dalmatia*, str. 175-210.

⁶⁰ Predromaničke crkve na ovom području nisu locirane, ali nalazi nekoliko predromaničkih ulomaka pretpostavlja njihovo postojanje. A. UGLEŠIĆ, Neobjelodanjeni nalazi predromaničke kamene plastike s

51-54, 66, T IV, 3.

⁵² K. GUSAR, Jokina Glavica – early medieval graves, 51-52 – K. GUSAR, Srednjovjekovni nalazi i nalazišta na području Ljupča, 141 – L. BEKIĆ, *The early medieval (sic!) between Pannonia and the Adriatic. Early Slavic ceramic and other archaeological finds from the sixth to eighth century*, 28.

⁵³ N. MILETIĆ, Ranosrednjovjekovna nekropola u Koritima kod Duvna, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* n.s. 33, 1978, 143, 145-46, 150, 152, 154.

⁵⁴ K. GUSAR, D. VUJEVIĆ, Matakova glavica, 161-62 – K. GUSAR, Srednjovjekovni nalazi i nalazišta na području Ljupča, 142.

⁵⁵ M. PETRINEC, Frühmittelalterliche Gräber aus Orlić Angesichts Bisheriger Erkenntnisse über den Horizont mit Heidnischen Bestattungsmerkmalen, 101-06. Petrinc in this paper uses as examples of originally 'Slavic' funerary customs, some customs which were wide spread in early medieval Europe, such as for example burials under the mounds – R. VAN DER MOORT, The context of Early Medieval barrows in western Europe, 66-73.

⁵⁶ B. EFFROS, *Merovingian Mortuary Archaeology and the Making of Early Middle Ages*, 165-66 (Merovingian Gaul) – C. LEE, *Feasting the Dead: Food and Drink in Anglo-Saxon Burial Rituals*, Woodbridge, 2007, 91-92 (Anglo-Saxon England).

Cultural change in Ljubač could be detected in latest-dated burial in basilical complex in Podvršje, Grave 28 dated through ¹⁴C analysis in 770-887.⁵⁷ Continuance of burials in the remains of late antique churches implies an appearance of new elite that needed to relate to the Christian past to legitimize their social domination. Dating of this burial in 9th century fits into a wider context of cultural transformations detected in material culture of the eastern Adriatic coast and its hinterland. These transformations are direct consequence of geo-political transformation, which brought this area into the Carolingian political zone, and caused immigration of small slavophone warrior groups from the southern Baltic shores.⁵⁸ These changes can be seen in complexification of grave assemblages, and fast adoption of Carolingian cultural templates, which included reformed Carolingian Christianity. Part of said process was the relocation of cemeteries in churchyards and an appearance of privileged burials inside churches.⁵⁹ Taking into account that the churches in Podvršje were never repaired and used in middle ages, Grave 28 can indicate an attempt of the new elites to claim Christian past, just before new churches were built in this area.⁶⁰ Of note, within this context,

tom kontekstu zanimljiv je pronalazak klesanca u grobu 8 s Jokine glavice, donesenoga iz crkvenog kompleksa u Podvršju⁶¹. Ovaj grob pripada višem stratigrafskom sloju ranosrednjovjekovnih grobova u ovom tumulu i trebao bi biti suvremen grobu 28. Korištenje kamena iz ruševina crkvenog kompleksa moglo bi indicirati slične strategije prisvajanja starokršćanske prošlosti među skupinom koja se ukapala u ovome tumulu.

Alternativna interpretacija

Uzevši u obzir sve ranije rečeno, pokušat ću napraviti alternativnu interpretaciju nalaza iz Ljupča. Početak kulturnih promjena vidimo u izgradnji starokršćanskog kompleksa u Podvršju, koji postaje simbolom legitimiteta postojeće lokalne kasnoantičke elite – kroz financiranje izgradnje kompleksa koji ima i funkciju ukopnog mjesta. U približno isto vrijeme, druga društvena skupina započinje s ukopima u tumul Matakova glavica, a nije isključeno da su i druge lokacije u okolini korištene za ukope ostalih društvenih/rodnih skupina⁶². Uništenje bazilikalnog kompleksa predstavlja kraj društvene dominacije elitne skupine koja se sahranjivala na ovom mjestu u kasnoj antici, ali ne i kraj nastanjivanja lokaliteta. Prema nalazima iz tumula u Krnezi, a i mogućnosti da je sjeverna bazilika pretvorena u komunalno mjesto za skladištenje keramike, možemo pretpostaviti da se radilo o društvu bez jasno definirane elite. Ukopi u tumulima iz 7. i 8. stoljeća odražavaju opće društvene karakteristike postrimske Dalmacije: lokaliziranje zajednica, gubljenje i prestrojavanje društvenih mreža te nestanak jasno definirane nasljedne elite. Migracija nove skupine u ovom periodu nije pokazana u postojećem

⁵⁷ A. UGLEŠIĆ, Podvršje - Glavčine: Results of the most recent archaeological research, 662, 665 – A. UGLEŠIĆ, Ranokršćanski nalazi iz okolice Ljupča, 123, 125, 130, pic. 43.

⁵⁸ A. MILOŠEVIĆ (ed.), *Hrvati i Karolinzi* Vol. 1 – the contributions of Ančić and Milošević. See recently: M. ANČIĆ, Franački i langobardski utjecaji pri stvaranju i oblikovanju Hrvatske kneževine, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 43, 2016, 217-38 – M. ANČIĆ, The Treaty of Aachen: How many empires?, in: *Imperial spheres and the Adriatic: Byzantium, the Carolingians and the Treaty of Aachen (812)* (eds. M. Ančić, J. Shepard, T. Vedriš), London, New York, 2018, 25-42 – A. MILOŠEVIĆ, The K-type sword from Koljane in Dalmatia as possible evidence for the arrival of Croats at the end of the 8th century, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 43, 2016, 239-62 – Ž. RAPANIĆ, *Dalmatinski grad i zaleđe u ranom srednjem vijeku*, Split, 2017.

⁵⁹ D. DZINO, *Becoming Slav, Becoming Croat. Identity Transformations in Post-Roman and Early Medieval Dalmatia*, 175-210.

⁶⁰ Early medieval churches in this area are not located, but the finds of several pre-Romanesque fragments indicate that they likely existed – A. UGLEŠIĆ, Neobjelodanjeni nalazi preromaničke kamene plastike s područja sjeverne Dalmacije, *Radovi Filozofskog*

područja sjeverne Dalmacije, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 18, Zadar, 1991-1992, str. 143-154. – K. GUSAR, Srednjovjekovni nalazi i nalazišta na području Ljupča, str. 143-148.

⁶¹ K. GUSAR, Jokina Glavica - ranosrednjovjekovni grobovi, str. 51, sl. 4, T. II. – T. FABIJANIĆ, ¹⁴C date from early Christian *basilica gemina* in Podvršje (Croatia) in the context of Slavic settlement on the eastern Adriatic coast, str. 256, sl. 6. Prenošenje klesanca ni u kom slučaju ne mora indicirati poganstvo, kako ga Fabijanić interpretira.

⁶² J. BELOŠEVIĆ, *Materijalna kultura Hrvata od VII. do IX. stoljeća*. Zagreb, 1980, str. 59.

materijalu koji zapravo odražava karakteristike postrimskih zajednica na puno širem prostoru, kao i neke običaje zabilježene u kasnoantičkoj Dalmaciji. Društvene promjene i pojava elite, kojoj je neophodno prisvajanje kršćanske prošlosti, ukazuje na temeljnu transformaciju postojećih zajednica, ali i mogućnost doseljavanja novih skupina krajem 8. i početkom 9. stoljeća, kojima je bilo neophodno legitimizirati dominaciju u društvu kroz svojtanje starokršćanske prošlosti i „izmišljanje tradicija“. Najkasniji ukop u sjevernoj bazilici u Podvršju bi, prema tome, trebalo pripisati pojavi ovih novih ranosrednjovjekovnih elita, a recikliranje spolija iz Podvršja u grobu 8 iz Jokine glavice ukazuje na istu kulturnu promjenu.

Ova kratka diskusija ne daje odgovore na sva pitanja koja se nameću te ni u kom slučaju ne osporava postojeće interpretacije. Namjera je, kako je rečeno na početku, ponuditi drukčiji narativ utemeljen na različitim interpretativnim premisama. Možda su doista bazilike u Podvršju spalili Slaveni, jer su bile najvidljiviji objekti na njihovu putu. Možda su se doista Slaveni naselili oko spaljenih bazilika i počeli ukapati u tumule preuzimajući munjevito kulturne obrasce lokalne populacije i gubeći svoje običaje, a istodobno je lokalna populacija preuzimala njihov „iskonski identitet“, kao što paradigma „migracije“ objašnjava. No kao što smo vidjeli, isti materijalni dokazi se mogu čitati i na drugi način donoseći različitu interpretaciju.

Problem u ovoj debati između pristaša „migracije“ i „transformacije“ ne predstavlja inače potpuno legitimna ideja o doseljavanju Slavena u postrimsku Dalmaciju u 7. i 8. stoljeću. Pravi problem je metodologija detekcije tih Slavena⁶³, jer kao što smo vidjeli, etniciziranje materijalne kulture – kao što je, recimo, način izrade keramike ili pogrebni običaji – postaje problematično, a pripisivanje materijalne kulture i pogrebnih običaja slavenskome „iskonskom identitetu“ jednostavno ne funkcionira

is the interesting discovery of spolium in Grave 8 from Jokina glavica, which was brought from the complex in Podvršje.⁶¹ This grave belongs to the higher stratigraphic layer of early medieval graves in this mound and should be roughly contemporary to Grave 28 in Podvršje. The use of spolium brought all the way from the ruins of those churches could indicate similar strategies of reclaiming an early Christian past amongst the group buried in this mound.

Alternative interpretation

Using the points made earlier in the paper, I will try to make alternative interpretation of the finds from Ljubač. The beginning of cultural changes could be seen in building of the basilical complex in Podvršje, which becomes a symbol for legitimation of the hereditary late antique elite who financed its building and used it as a burial place. At the same time, another social group initiates burials in prehistoric mound Matakova glavica, and it is very likely that some other locations in vicinity were also used for burials of other social/familial groups.⁶² The destruction of the basilical complex represents the end of domination of social group buried there in late antiquity, but it did not bring the end of habitation at the site. Through the presence of the graves at the Krneza mounds and the likely possibility that the northern church in Podvršje was turned into communal storage-place, we can assume that this community did not have clearly defined elite. Burials in the Krneza mounds from 7th and 8th century show typical characteristics of post-Roman period in Dalmatia: localization of communities, simplification and reorientation of social networks and disappearance of clearly defined hereditary elite. Migration of new group is not shown in the existing material, which shows general

fakulteta u Zadru 18, 1991/1992, 143-54 – K. GUSAR, Srednjovjekovni nalazi i nalazišta na području Ljupča, 143-48.

⁶¹ K. GUSAR, Jokina Glavica – early medieval graves, 51, sl. 4, T. II – T. FABIJANIĆ, ¹⁴C date from early Christian *basilica gemina* in Podvršje (Croatia) in the context of Slavic settlement on the eastern Adriatic coast, 256, fig. 6. The use of the stone does not need to indicate paganism, as Fabijanić implies.

⁶² J. BELOŠEVIĆ, *Materijalna kultura Hrvata od VII. do IX. stoljeća*, Zagreb, 1980, 59.

⁶³ Što priznaju i pristaše paradigme „migracije“: M. PETRINEC, Frühmittelalterliche Gräber aus Orlic Angesichts Bisheriger Erkenntnisse über den Horizont mit Heidnischen Bestattungsmerkmalen, str. 127-130. – L. BEKIĆ, *Rani srednji vijek između Panonije i Jadrana: Rasnoslavenski keramički i ostali arheološki nalazi od 6. do 8. stoljeća*, str. 173-174.

characteristics of post-Roman culture, as well as some customs already existing in late antique Dalmatia. Social changes and appearance of new elite that displays the need to claim Christian past indicates deep transformation of the existing communities, but also a possibility that new groups immigrated at the end of 8th and beginning of 9th century. This new elite needed to legitimize social domination by claiming the Christian past and ‘inventing traditions’. The latest burial in northern church in Podvršje should therefore be interpreted in a light of the context of appearance of these new early medieval elites, and recycling of spolia from Podvršje in the grave 8 from Jokina glavica verifies the same change.

This short discussion does not provide answers to all the questions that could be asked, and does not in any way attempt to refute the existing interpretations. The intention is, as said at the beginning of the paper, to offer a different narrative based in different interpretative premises. Perhaps the churches in Podvršje were burned by the Slavs as they would have been the most prominent obstacles in their way. Perhaps the Slavs settled around burned churches and began to bury their dead in prehistoric burial mounds, taking quickly cultural templates from local population and losing their own customs, and at the same time, local population adopted Slavic ‘primeval identity’, as the migration paradigm explains. However, as shown earlier, the same material evidence could be read in different way and result with different interpretation.

The problem in whole this debate between the proponents of ‘migration’ and ‘transformation’ is not otherwise legitimate idea of the Slav settlement in post-Roman Dalmatia in 7th and 8th century. The real problem is in methodology of detection of those Slavs,⁶³ because as we saw earlier, ethnicizing of material culture such as the technology of pottery production

kao interpretativni okvir jer „iskonski identitet“ skupine ne postoji. Ključ za odgonetanje ovoga problema leži u, za sada, nedovoljno istraženim područjima unutrašnjosti postrimske Dalmacije – današnjoj Bosni i Hercegovini – čija bi buduća istraživanja mogla popuniti praznine koje nam danas nedostaju. S trenutnim saznanjima, uglavnom utemeljenim na nalazima iz jadranskog priobalja, posebice Ravnih kotara i doline rijeke Cetine, možemo reći da je „poganska“ faza „starohrvatske“ kulture nedvojbeno predstavljala ujednačenu materijalnu kulturu s lokalnim osobitostima. Njezinu genezu treba ponajprije tražiti u kolapsu postojećih kasnoantičkih kompleksnih društvenih mreža u 7. stoljeću. Drugim riječima, kultura zajednica u postrimskoj Dalmaciji nije donesena izvana, već je odraz društvenoga kolapsa koji je utjecao na preslagivanje postojećih kulturnih obrazaca. Ovakvo promišljanje, naravno, ne isključuje mogućnost dolaska manjih slavenofonih skupina sa sjevera, ali redefinira njihovu ulogu kao sporednih čimbenika u kulturnoj promjeni. Tek će kraj 8. i početak 9. stoljeća donijeti značajne kulturne promjene izazvane dolaskom ovoga područja u pograničnu zonu Karolinškoga Carstva i migracijama novih ratničkih skupina sa sjevera, čime će Dalmacija konačno zakoračiti u europski srednji vijek.

⁶³ The fact admitted by the supporters of the paradigm of ‘migrations’ - M. PETRINEC, Frühmittelalterliche Gräber aus Orlic Angesichts Bisheriger Erkenntnisse über den Horizont mit Heidnischen Bestattungsmerkmalen, 127-30 – L. BEKIĆ, *The early medieval (sic!) between Pannonia and the Adriatic. Early Slavic ceramic and other archaeological finds from the sixth to eighth century*, 173-74.

or burial customs, becomes problematic. Ascribing material culture and burial customs to Slavic ‘primeval identity’ cannot function as interpretative framework, because ‘primeval identity’ of the group does not exist. The key for explaining this question probably lays in currently poorly known areas of Adriatic hinterland – modern-day Herzegovina and Bosnia – and future research should hopefully provide information from these areas that is sorely needed for a holistic understanding this period. With currently available data, mostly based on material from the sites in immediate Adriatic hinterland – especially the Ravni Kotari and the Cetina valley, we can only say that ‘pagan’ phase of ‘old-Croat’ culture shows unified material culture with recognisable local features. The genesis of this culture should primarily be sought in collapse of the late antique complex social networks in 7th century. In other words, the culture of communities in post-Roman Dalmatia represents a culture, which is not brought from the outside but is reflection of social collapse, which transformed the existing cultural templates. This view certainly does not exclude possibility that some small slavophone groups arrived from Central Europe in 7th century, but it relegates their role into secondary actors of cultural change. Only by the end of 8th and beginning of 9th century significant cultural changes would occur, caused by arrival of this area into frontier zone of the Carolingian empire and migrations of new, warrior groups from the North, which will finally accelerate Dalmatian transition into the middle ages.